

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՂ

ԱՍՈՅԹՆԵՐ

9(47.925)

8-66

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀ

ԱՍՈՅԹՆԵՐ

3326

ՀՀ ՏԱԱ
Գրեզաբեռնարկ
Խառնուրդ Տրապարակին:
Բ. Հ. 11-8
6 12 2002

ՀԱՅԿԱՆ ԶԻՅԱՆԻԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Երևան-2002

ՀՏԴ 941(479.25)
ԳՄԴ 63.3(23)
Ն 661h

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՅ, ԱՍՈՅԹՆԵՐ
Ն 661h Քաղեց, առաջաբանը գրեց եւ կենսատարեգրութիւնը
(կեանքի եւ գործունէութեան ժամանակագրութիւն)
կազմեց Ռաֆաէլ Համբարձումեանը:
Եր.: «Նախիջեւան» հրատ., 2002.- 96 էջ:

Ժողովածոն Գարեգին Նժդեհի ասոյթների ամբողջական
ընտրանին է, ուր ժամանակագրական կարգով եւ աղբիւրնե-
րի նշումով ներկայցւում են 1910-1955 թթ. արտայայտած նրա
խոհերն ու մտքերը:

Ժողովածոյի վերջում զետեղուած կենսատարեգրութիւնը
չըջանառութեան մէջ է դնում մեծ Տարօնականի կենսագրա-
կաններուն ցայսօր չարձանագրուած բազմաթիւ փաստեր ու
տուեալներ:

Ն 0503020913 2002թ.
0140(01)-2002

ԳՄԴ 63.3(23)

ISBN 99930-860-3-7

© Գարեգին Նժդեհ, 2002թ.
© «Նախիջեւան», 2002թ.

20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԱԳՈՅՆ ՊԱՏԳԱՄԱՆՕՍԸ

Մեծ մարդը—դա սպասուելիք օգնութիւնն է, մխիթարու-
թիւնը: Մենիւան, որ ժամանակների մայրը երբեմն—եր-
բեմն աշխարհ կուղարկէ այս կամ այն ժողովրդի ու մարդկու-
թեան համար:

«Մեր յեղափոխութեան արարիչը» ճառի սկիզբը

Նա', որ գիտէ նախատեսել անցքերը եւ ցանկալի ուղղորիւ
տալ նրանց, նա', որ փարոսօրէն լուսաւորել գիտէ իր ժամանա-
կաշրջանը՝ նոր ուղիներ բանալով իր ժողովրդի մտքի բանուկ
նամփաներէն դուրս...

...Նախ կրողը եւ ուսուցիչն է նա ցեղային բարոյականի...

Նրա մէջ եթէ դեռ չի մեռել, ապա հոգեւարում է եւր: Պար-
զատես է, վշտակիր, հերոս... Նրան յաջողոււմ է փոխել իր ժո-
ղովրդի հոգեբանութիւնը, նակատագիրը, պատմութիւնը:
Սահման չէ դրուած նրա սիրելու եւ զոհաբերելու կարողու-
թեան...

Առաքեալի սիրտ, իմաստասերի գլուխ, ադամանդէ նա-
կատ—ահա' կատարեալ առաջնորդը»:

(«Նոր հայը, վաղուայ առաջնորդը» յօդուածից)

Քաղաքական սուրբեր են նրանք, որոնք իրենց ուսերին՝ ի
խնդիր իրենց ժողովրդի լաւագոյն ապագայի՝ առնում են աւե-
լի ծանր բեռ, քան մարդկօրէն կրել կարելի է:

(«Բանտային գրառումներ»):

Գարեգին Նժդեհի մասին աւելի ճշմարտացի, ընդգրկուն ու խիտ
բնորոշում դժուար է տալ, քան այն, ինչը որ նա բանաձեւել է պե-
տական գործչի ու առաջնորդի մասին իր այս ու բազմաթիւ այլ խո-
հերում:

Նա քսաներորդ դարի առաջին կէսի համաշխարհային իմաստա-
գիտութեան կարկառուն դէմքերից է, այդ շրջանի պետական ու քա-

դարական խոշորագույն գործիչներից եւ ժամանակի մեծ գորահրամանատարներից ու ռազմարուեստի տեսաբաններից մէկը:

Գարեգին Նժդեհը 20-րդ դարի մեր խոշորագույն հրապարակախօսն է, բեմրասացը, պետութեան ղեկավարը, հայոց նոր ռազմահոգեբանութեան հիմնադիրը, 20-րդ դարի հայոց առաջին սահմանադրութեան հեղինակն ու կիրարկողը, հայերէնի լեզուաոճն ու բառապաշարը հարիւրաւոր նորակերտութիւններով հարստացրած տաղանդաւոր գրող-արուեստագէտը եւ վերջապէս հայոց Ոսկեդարի ծնունդ ազգային գաղափարախոսութեան ինքնապաշտպանական համակարգի՝ Մամիկոնեան ուխտի վերածնունդն ու նոր ժամանակներին ազուցող տեսաբան-իրագործը, որի՝ այդ մարգում կատարած վիթխարի դերը նոյն արժէքն ունի, ինչ որ Կոմիտաս վարդապետի եւ Թորոս Թորամանեանի կատարածը հայ երգի ու երաժշտութեան ու հայոց ճարտարապետութեան ասպարէզներում:

Յամաքի մէկ վեցերորդը բռնող ու խաւարի բռնապետութիւն հաստատած բոլշեւիկները դէմ ոչ մի ժողովուրդ յաղթական ապստամբութիւն չի բարձրացրել: «Առաջին գնդակը՝ կարմիր բանակի դէմ, արձակեց իմ՝ զինուորը, – գրում է Նժդեհը, – ե՛ւ բովանդակ Ռուսաստանում ե՛ւ Անդրկովկասում՝ վերջինը լինելով՝՝ նա թողեց կուսակաշար: Իմ ժողովրդական վաշտերն էին, որ ջարդեցին, զինաթափեցին եւ գերեցին XI Կարմիր բանակի գրեթէ բոլոր զօրամասերը, եւ, հակառակ հանրապետական Հայաստանի կառավարութեան եւ Մոսկուայի միջեւ կնքուած պայմանագրին – որով Չանգեզուրը թողնուած է Ադրբեյջանին – իմ ժողովրդական բանակը, գէնքի ոյժով, խորհրդային իշխանութեան պարտադրեց իր կամքը – Սիւնիքի կցումը Հայաստանին»¹:

Այդ ահարկու կայսրութիւնը պարտութիւն կրեց միայն Գարեգին Նժդեհի Լեռնահայաստանում եւ Հայաստանի Հանրապետութիւնում: Վիթխարի կայսրութեան հարիւրից անցնող ազգերից միայն հայութեանը յաջողուեց իր հայրենիքից վռնդել Թրքորոշեւիկեան բանակը, որը 1920 թ. ջախջախիչ պարտութիւն կրելով Չանգեզուրում, իսկ 1921 թ. փետրուարի 18-ին՝ Երեւանում, ստիպուած եղաւ հաշուի նստել հայկական գործծնի հետ: Ընդ որում՝ միայն Գարեգին Նժդեհը կարողացավ կարմիր Ռուսաստանին պարտադրել բանակցութիւնների նստել Լեռնահայաստանի հետ եւ ամենակարեւորը՝ գոնէ տեսնել հրաժարուելու Չանգեզուրը, Արցախն ու Նախիջեւանը

Ադրբեյջանին յանձնելու նկրտումներից*:

Մեր հայրենիք ներխուժած հորդանների դէմ ապստամբած եւ իր անկախութիւնը վերականգնած Հայաստանի Հանրապետութիւնը, Սիւնիքի ու Լեռնահայաստանի Հանրապետութիւնների հետ միասին, **Մերձավոր ու Միջին արեւելքի ու Ռուսական կայսրութեան սահմաններում գործող միակ ժողովրդապետութիւնն էր:** Այդ հսկայական տարածութիւնում, յատկապէս կոմունիստական խաւարապիւղ կայսրութիւնում, 1921 թ. միայն մի օջախ կար, որտեղ վառուած էր ժողովրդավարութեան, ազատութեան ու անկախութեան ջահը. դա Հայաստանի Հանրապետութիւնն ու Լեռնահայաստանն էր:

Սա՛ է հոսսեւթուրը զինակցութեան դէմ Չանգեզուրում եւ Հայաստանի Հանրապետութիւնում հայ ժողովրդի ազատամարտի համաշխարհային-պատմական նշանակութիւնը եւ **հէնց այդ ազատամարտի շնորհիւ է, որ Թրքորոշեւիկները ստիպուած հանդուրժեց խորհրդային Հայաստանի գոյութիւնն իբրեւ Վրաստանին ու Ադրբեյջանին հաւասարազօր հանրապետութիւն:**

Գարեգին Նժդեհը դարձաւ 20-րդ դ. հայոց ռազմարուեստի խոշորագույն տեսաբանը: Նա վերականգնեց, հարստացրեց ու կիրարկեց հայոց կորուսեալ ու մոռացուած մարտաբառապաշարը, յատկապէս վարժանքների ժամանակ հայերէն խրախոյաններն ու կոչ-հրամանները (հաւա՛ք, շրջա՛ն, ուղղւ՛ր, ծնկա՛ն, ցրոււ՛ր, փոկի՛ առ, խոցի՛ր, կրկնակի դա՛րձ եւ այլն)¹:

Հիմնուելով Մամիկոնեանների մշակած ռազմագիտութեան, ռազմարուեստի տեսութեան ու ռազմահոգեբանութեան վրայ՝ եւ դրանք հարստացնելով Ռուբինեան իշխանների, Լեւոն Մեծագործի, Դաւիթ-Բէկի եւ 20-րդ դ. հայ խոշոր հայդուկապետներ Անդրանիկի, Սեբաստացի Մուրադի, Եփրեմ խանի, Համազասպի, Քեռու, Խէջօյի եւ ուրիշների մղած կռիւների, յատկապէս Ղարաբլիխայի հերոսամարտում կիրառուած ռազմարուեստի վրայ, Գ. Նժդեհը բերեղաց-

* Հայաստանի դիմադրութիւնը կոտրելու, հայ ժողովրդի միասնութիւնը ջլատելու եւ ազատամարտը պառակտելու դիտաւորութեամբ Մոսկուան 1920թ. նոյեմբերի 30-ին Ադրբեյջանի կոմունիստ իշխանութեան անունից սուտ յայտարարութեամբ Լեռնային Արցախը, Նախիջեւանն ու Չանգեզուրը հռչակեց Հայաստանի անբաժան մաս: Վերջնականապէս համոզուելով, որ չի կարողանում Չանգեզուրը բռնագրել Ադրբեյջանին, Ռուսաստանը ստիպուած եղաւ Հայաստանի ղեկավարութեան անունից 1921թ. յունիսի 12-ին եւ 13-ին յայտարարել, որ Չանգեզուրը Հայաստանի խորհրդային հանրապետութեան անբաժանելի մասն է:

¹ Տե՛ս Գարեգին Նժդեհ, Զօրաշարքային կանոնադրութիւն, Երեւան, 1993, էջ 23-54:

¹ Գարեգին Նժդեհ, Հատընտիր, Երեւան, 2001 թ., էջ 179:

րեց, ամբողջացրեց եւ մի նոր բարձունքի հասցրեց հայոց ռազմագիտութիւնը՝ փակելով այն անջրպետը, որ առաջացել էր մեր ազգային ռազմարուեստի մէջ՝ Դաւիթ-Քէլի ու Արցախի մելիքութիւնների հրաշակերտած յաղթանակներից ի վեր:

19-րդ դարի երկրորդ կէսին եւ 20-րդ դարասկզբին Եւրոպայում մշակուից փիլիսոփայական նոր ուղղութիւն, որը հոգեվերլուծութեան դիտակէտից ուսումնասիրում էր ազգային զարթոնքի ու վերանորոգչութեան խնդիրները, ժողովրդի, ցեղի ու անհատի յարաբերութիւնները (Տոմաշ Մասարիկ, Ալֆրէդ Ֆուլչէ, Գրունզվիգ, Գուստաւ Լը Բոն, Գաբրիէլ Տարդ, Կայզերլինգ, Լէոպոլդ Վիգէ, Փաբլ զը Օլիվէ, Կարլէյլ, Բերգսոն, Ռեյնան եւ ուրիշներ): Ուսումնասիրելով եւրոպական իմաստասէրների, ընկերաբանների, հոգեվերլուծաբանների տեսութիւնները եւ, հիմնուելով հայ բազմադարեան հասարակական-քաղաքական մտքի ու իմաստասիրութեան փորձի ու նուաճումների վրայ, Գաբրիէլ Նժդեհը Հայկ Ասատրեանի եւ ուրիշների հետ միասին ստեղծեց փիլիսոփայական, ընկերաբանական ու հոգեվերլուծական յիշեալ ուղղութիւնների հայկական դպրոցը, որը, ցաւօք, դեռեւս հինաւորապէս ուսումնասիրուած է:

Նրա իմաստասիրական միտքը հիմնականում դրսեւորւում ու խտանում է փոքր հափերի ասոյթների մէջ: Հարազատներին Տաշքենդից գրած 1955 թ. մարտի 21-ի նամակում նա շեշտում է. «Թուղթ չլինելու պատճառով բանտարկութեանս առաջին տարիներին ես ակամայ գրում էի ֆրագմենտալ, իսկ երբեմն՝ աֆորիստիկ*, որոնք ֆրագմենտալ բնոյթ ունեն»:

Այս առումով մենք աներկբայ կարող ենք ասել, որ նրա փիլիսոփայութեան ատաղձը զուտ ազգային է նաեւ ձեւի առումով, որը կառուցուած է նոյն սկզբունքներով, ինչ որ մեր քերթութիւնը, խաջբա-

* Լամակի ռուսերէն բնագիրը գտնուում է Լեւոն Տեր-Յարութիւնեանի դստեր Օլիայի քոռների Չաքարեանների ընտանեկան դիւանում, լուսապատճենները ՀՀ Պատմութեան պետական թանգարանում եւ «Նախիջեւան» հայրենակցական միութեան գրադարանում, հայերէն թարգմանութիւնը տես «Նախիջեւան» պարբերաթերթ, 2001, քիւ 20, էջ 14: Չաքարեանների ընտանեկան դիւանում պահպանում են բանտից հարազատներին գրած Նժդեհի մօտ 50 նամակ, ինչպէս նաեւ զանազան ատեաններին յղած Լեւոն Տեր-Յարութիւնեանի բազմաթիւ դիմումների պատճեններն ու դրանց մի մասի պաշտօնական պատասխանները, որոնց օգնութեամբ բազմաթիւ շտկումներ մտցուեցին Նժդեհի կենսագրութեան բանտային տարիների չուսումնասիրուած կողմերի վրայ: Բանտից գրած Նժդեհի բոլոր նամակները ռուսերէն են, քանի որ խորհրդային բանտարկեալը իրաւունք չուներ ռուսերէնից բացի այլ լեզուով նամակ գրել որեւէ մէկին:

րագործութիւնը, շարականներն ու հոգեւոր այլ երգերը, մանրանկարչութիւնը:

— փոքր հափերի մէջ անընդգրկելի խտացումներ:

Այս տեսակի իր բազմաթիւ ասոյթներով Գաբրիէլ Նժդեհին անվարան կարելի է դասել համաշխարհային աֆորիստիկայի (ասոյթական երաժշտութիւն) խոշորագոյն դէմքեր Դեմոսթէնէսի, Կոնֆուցիոսի, Սենեկայի, Բէկոնի, Շոպէնհաուէրի, Գէօթէի եւ նմանների շարքը: «Նժդեհի ոնը բեկորային է, մտածումը՝ ամբողջական... Բչեր, շատ էչեր մեր կեանքում խօսում, գրում կամ գործում են «արիւնով ու ջղերով», — Նժդեհ փիլիսոփայի մասին գրում է նրա ամենամերձ դիւնակիցն ու գաղափարակիցը՝ 20-րդ դարի հայ խոշորագոյն իմաստասէրներից մէկը՝ Հայկ Ասատրեանը, — բարձր տեմպերամենտի եւ հզօր անհատականութեան հոգեբանական տիպարներ են դրանք, որոնք աշխի են ընկնում իրենց հարազատած գաղափարներն ու ճշմարտութիւնները կրօնական խանդաւառութեամբ ապրելու յատկութեամբ եւ իրենց ինքնատիպ ոնով — ընդհանրապէս ֆրագմենտալ (կտրատուած) բնոյթի [են]:

Անկասկածօրէն դրանցից մէկն այս գրքի (նկատի ունի Նժդեհի «Ցեղի հոգու շարժը» գիրքը) հեղինակն է...

Պիտի դիմորոշենք հեղինակը, այսինքն՝ պարզենք հոգեւոր կարգի աշխի տուեալները, որոնք պայմանաւորում են նրա ցեղաշունչ խօսքը եւ գրուածքը:

Ա. Բարձր խառնուածք. — Ո՛չ միայն Նժդեհի խօսքը, այլեւ նրա գրական ոնը բողոքում են աշխի անալլալ տպաւորութիւնը, որ նա բարձր խառնուածքի մի ստեղծագործ է. նա ապաւինում է ներգերքնականին, սակայն սեփական «ես»-ի փլուզման վտանգից սարսափած՝ ներեսում է մի բնական պատուանդան, աստուածացնում մի համաես եւ համակուելով կրօնական զգացումով, թափանցում է ենթագիտակցականի մարզում: Համաեսը, որ դարձած է Նժդեհի հոգեւոր պատուանդանը, ցեղն է: Սա է շեշտում եւ երանգաւորում նրա խառնուածքը: Ենթագիտակցականը, որում անհատական «ես»-ը հանդիպում է ցեղային «համաես»-ի տարեբրին, ամէն դէպքում չի հանդիսանում հոգեւոր ներշնչարան: Այդ կախում է նրանից, թէ տուեալ խառնուածքը որպիսի՞ դիրքորոշման է մղում իր անօթին-անհատին, բախողակ՞ն, թէ՞ ներդաշնակելի: Առաջին դէպքում՝ ցեղային եւ անձնական «ես»-երի միջեւ ստեղծւում է անկամրջելի մի վիճակ, որի հետեւանով անհատը մատուում է ներքին ողբերգութեան. նրա խառնուածքը սկսում է աղօտանալ

եւ ի վերջոյ նա դառնում է սովորական մի եսապաշտ, անձնական փառասիրութեան գերի: Երկրորդ դէպքում՝ երկու «ես»-երի ներդաշնակ ձուլումով կադապարում է ցեղատիպ մարդու հուժկու անձնաւորութիւնը: Ներհոգեւորի այս բարեբախտ ձուլումով, ահա, կերպաւորուած է Նժդեհի էութեան երկրորդ գիծը, — նրա անհատականութիւնը:

Բ. Հօր անհատականութիւն. — Մենք գործ ունենք փոթորկալից անցեալի տէր մի անհատի, հայկական չափանիշներով վերցրած պատմական մի անձնաւորութեան հետ... որն իր ժողովրդի վտանգի պատմական պայմաններին՝ դառնում է նաեւ նրա մարգարէն, գուշակը եւ առաջնորդը...

Գ. Ֆրագմենտարիզմ. — Արդէն նկատուեց, որ բարձր տեմպերամենտի ու հօր անհատականութեան հոգեբանական տիպարին իւրայատուկ է ֆրագմենտար մտածում, որով եւ ոն: Մեր գրականութեան մէջ այսօրինակ ոնն իր կատարելութեանն է հասնում Նարեկացու մօտ, իսկ համամարդկային հոգեւոր ստեղծագործութեան մարգում նրա տիտանը Նիցշէն է:

Նժդեհի ոնն ու մտածումն էլ կրում են ֆրագմենտարիզմի որոշ դրոշմ: Նրա մտածումն արդէն գուրկ է սիստեմների շրջանակում սեղմելու ընդունակութիւնից: Բոլոր ֆրագմենտարիստների պէս նա էլ ստեղծագործում է ո՛չ թէ թելերով, որոնք ի վերջոյ հիւսուածքի, այսինքն՝ սիստեմի պիտի վերածուեն այլ հանգոյցներով: Ո՛չ թէ խաղաղ զարգացում, այլ խոյանք. ո՛չ թէ երկարապատում եւ զգուշաւոր շարաւարումներ, այլ՝ կարն խորհրդածութեանց յանկարծօրէն յաջորդող վեռաշունչ բանաձեւումներ — ահա Նժդեհի մտածման եղանակը:

Ֆրագմենտար ոնն ըստ ինքեան ապացոյց է եւթակայի հոգեւոր աշխարհի հարստութեան եւ խորութեան:

Ֆրագմենտարիստը խուսափում է ձեւերին եւ սովորութեանց կոմպոմիսների անել: Զօրեղ է նրա մտքի կադապարիչ ազդակը: Բնագանցումի արուեստագէտ է նա: Նրա արտայայտութիւնները պատկերաւոր ընդհանրացումներ են — համադրութիւն եւ այլաբանութիւն միասին: Նրա երեւակայութիւնն անիշխանական մի ուժ ունի, մի ուժ, սակայն, որ միշտ նոր կերպեր է ծնում. ֆրագմենտարիստը նորաստեղծ է: Նրա երջանկութիւնն է դառնալ իր ներկայացրած հաւաքական «ես»-ի պատգամախօսը: Այդ է պատճառը, որ մարդկային յարաբերութեանց աշխարհում, հոգեհաղորդ տարրերի համար նա դառնում է անգերազանցելի կազմակերպիչ: Սլաֆներ ունի ֆրագմենտարիստի խօսքը, նրա մտքերը պայթուցիկներ են, որոնք ձգտում են արտերը հրդեհել. երկա-

րաշունչ չեն նրանք, որովհետեւ շրթունքի խօսք լինելուց առաջ, արտի պոռթկումներ են:

Ֆրագմենտար ոնաբանի հոգեբանութեան այս գիծերը մենք բնորոշմարում ենք արդէն **«Էջեր իմ օրագրէն»** ու **«Քաց Նամակներ Հայ Մտաւորականութեան»** գրքոյկներէն, **«Որդիների պայքարը հայրերի դէմ»** գրքի եւ **«Յիշիք պատերազմը»** յօդուածաշարքի մէջ: Մենք հանդիպում ենք նրանց նաեւ այս գրքոյկում, ինչպէս նաեւ բոլոր դէպքերում, երբ կարդում եւ մանաւանդ երբ լսում ենք Նժդեհին... Նժդեհը նրանցից է արդէն, որոնք նոյնանում են իրենց երկին»¹:

Գարեգին Նժդեհ իմաստասէրի մասին մեր նորօրեայ իմաստագէտներից մէկը գրում է. «Ինչպէս Խորենացին պատմագրելով անցեալը, ընդարձակեց մեր ազգային գոյատիրոջը մինչեւ Նոյ նահապետ եւ մինչեւ մարդարարման սկիզբ, այնպէս էլ Նժդեհը իր մտքի լուսարձակի տակ առնելով հայոց պատմափիլիսոփայութիւնը՝ յայտնագործեց մեր ազգային գոյութեան եւ կենսապայքարի օրէնքները... Առարկայական գաղափարապաշտութեան դիրքերից, որի հիմնադիրներն են Սոկրատէսն ու Պլատոնը, Նժդեհն իմաստագնում է հայոց պատմութիւնը եւ կարեւորագոյն յայտնագործութիւններ անում, որոնց շնորհիւ հայոց հոգեւոր եւ բաղաժանան գաղափարաբանութիւնը ձեռք է բերում իր ներգործական գորութիւնը եւ ծառայում հայութեանը որպէս կազմակերպող, միաբանող եւ հոգեփոխող-յեղափոխող գիտահամակարգ... Նա պատմաշրջաններն իրար ձուլեց ոգեղէն կամրջով եւ հիւսեց մեր պատմութեան տրամաբանութիւնը անցեալատես իր մտքով՝ շարունակելով Մովսէս Խորենացուն... Նա հասաւ մեր ինքնութեան ցեղաընկերային միասնութեանն ու համադրմանը՝ մեր աստուածայի՞ առաքելութեան, արդար համակեցութեան եւ զոհաբերութեան գիտակցութիւնը մատուցանելով իրրեւ ազգային գաղափարախօսութեան առանցք, իրրեւ հայութեան բարեկրթման եւ ինքնապահպանման համակարգ: Նա բարեփոխեց նաեւ մեր կրօնական գիտակցութիւնը՝ այն մեկնաբանելով իրրեւ ազգի ինքնապաշտպանութեան բնագանցական ըմբռնումների տեսութիւն... Նժդեհի հանճարի գորութիւնը նրան հնարաւորութիւն է տուել իր ուսմունքը համարելու նոր Աւետարան: Իր նպատակադրութեամբ այն, իրօք, բաղցր աւետարան է հայոց Ազատութեան»²:

¹ Բ.Ասատրեան, Գ.Նժդեհ «Ցեղը եւ տականքը», խորհրդածութիւններ, «Ցեղ եւ հայրենիք» կիսամեայ հանդէս, թիւ 2, Սոֆիա, 1936, յունիսի 15, էջ 57; Աւօ, Նժդեհ, Պէյրութ, 1968, էջ 466—470:

² Աշոտ Պետրոսեան, Գարեգին Նժդեհը եւ քրիստոնէութիւնը, Երեւան, 2001 թ., էջ 17, 28-30, 106-107:

Վերջապէս Գարեգին Նժդեհին անվերապահօրէն կարելի է համարել հայոց գրականութեան ու լեզուամշակոյթի ամենաինքնատիպ ներկայացուցիչներէից: Նկատի ունեմ ոչ միայն նրա զուտ գրական ստեղծագործութիւնները՝ արձակ բանաստեղծութիւնները, որոնք մեր գրականութեան այդ տեսակի լաւագոյն նմուշներից են (օրինակ՝ «**Խաղմիկը չի մեռնում**» կամ *Խէչօյին նուիրումս*՝ «**Խոկում է Արարիչը**», ինչպէս նաեւ Գարեգին Դարդունի եւ studiosus ստորագրութեամբ «**Պատանի**», «**Ընկեր**», «**Խաթաբալա**», «**Ժայռ**», եւ այլ թերթերում 1911–1918թթ. տպագրած արձակ քերթուածները եւ 1915թ. փետրուարի 23–ին աւարտած նրա արձակ անտիպ բանաստեղծութիւնները («**Մեռնող սրտի հեքիաթը**», «**Ինչո՞ւ ես տխուր**», «**Տապանագիր**», «**Հովուի սէրը**», «**Հաշտութիւնը**», «**Իմ սէրը**», «**Մեռնող սրտի հեքիաթը**»)¹, այլեւ իր ամբողջ խոհամաստասիրական ստեղծագործութիւնն ու հրապարակախօսութիւնը: Հարկւրաւոր ոճեր ու բաներ է ստեղծել, որոնք վսեմացնում, հզորացնում ու պերճացնում են մեր լեզուն (ահա վարութիւն, անապաշխարհ, անազատունակ, անդորրաւետ, անգիղջ, անձնավկայութիւն, աշխարհածուփ, ապագօր, ապառաժահիմն, առհաւութիւն, աւանդագահ, աստուածագարդ, արիադաւան, արդիւնագօր, բաժանատիրութիւն, բզմաղէտ, բնօրէն, բռնամահ, գեղատխուր, գողուղի, գրավաստակ, գրչամարտ, գոտելոյծ վիճակ, գերապրեց հայը, դաւամիտ[ութիւն], դիմածութիւն, դիւապետութիւն, դժօխագգի, դրօշատէր, եօթնվերք, եսաթափ, եսամերժ, երկրասող, երջանկատու, զօրոյթ, քեւատ, քշուառաբանել, քրքրելչելիզմ, քրէլի, ինքնագօր, ինքնահսկայացում, խեղաբարոյ, խորարթուն, խորհողութիւն, կարճայուշ, կորովաթափ, կրկիսապաշտական, հակառակայորդոր, համահայ, հայրենակրօն, հայրենատէր, հայրենատիրական, հայաբարոյ, հայաթշնամի, հաւաքավառ, հզօրագօր, հզօրանք, հոգե-

խզում, հոգեհաշմ, հոգեգիծ, հրաբերան, ծշմարտագանց, մահամերժ ոգի, մահապատրաստ, մահարուեստ, մանրագործ, մրափողութիւն, յաւերժաշունչ, յաւիտենագիր, յորդեռանդ, նեղհաւատ, նենգագործ, նիւթակրօն, նուաստախոհ, շինարարել, շնացեղ, ոգեթափ, ոգեսպան, ողջապահիկ, ոճրառատ, չարամեկնել, չարարուեստ, չեկայաչարչար, պաշտօնապղծութիւն, պայքարունակ, պատմաճանաչ, պատրապաշտ, պարսաւասէր, պղծադաւան, քանապաշտ, ստամտաւորական, ստրկագրաստային, վայնասող, վայրաբանութիւն, վաստականուէր, վսեմաբան, վսեմախոհ, տառապապաշտ, տարօնաշունչ, տարօնականութիւն, տկարոգի, ցանցառաթիւ, ցեղագգացիկ, ցեղախոյս, ցեղակրօն, ցեղակնիք, ցեղել, ցեղահաղորդ, ցեղահայիոյութիւն, ցեղահանձար, ցեղամարդ, ցեղամերժ, ցեղաճանաչ, ցեղահայտնութիւն, ցեղապահ, ցեղապսակ, ցեղավար, ցնորապաշտ, ուժապաշտ, ուղեհարթում, փարոսօրէն, փառագարդել, փառատաճար, փառապսակ, փոխառիկ, փութավճիռ եւ այլն):

Իր պատկերաւոր մտածողութեամբ նա հներից յիշեցնում է եզրիչ պատմիչին ու սբ. Գրիգոր Նարեկացուն, նորերից՝ Յակոբ Օշականին, յատկապէս Աւետիս Ահարոնեանին, որի հետ ոճի առումով բաւական ընդհանրութիւններ ունի:

20–րդ դարի հայոց պատմութիւնը բազմահանձար այդ անհատականութեանը չի կարող պարփակել իր մէջ: Նա իր դերով ու նշանակութեամբ դուրս է գալիս 20–րդ դարի շրջանակներից եւ միանում է երկրորդ հազարամեակը ոգեզարդող մեր հաւերժակեաց մենաւորներին՝ Գրիգոր Մագիստրոսին, Աշոտ Ողորմածին, Լեւոն Մեծագործին ու նմաններին:

¹ Տես եղ. Չարենցի անուան Գրականութեան եւ Արուեստի թանգարան, «Հաւաքածոյ» ֆոնդ: Սոփիայից մօրը եւ Լեւոն եղբորն ուղղուած 1906 թ. հոկտեմբերի 15–ի նամակից տեղեկանում ենք, որ նա շուտով հրատարակելու է իր 70 բանաստեղծութիւնները, որոնց մի մասը գրել է Սոփիայում (ՀՀ հասարակական–քաղաքական կազմակերպութիւնների փաստաթղթերի կենտրոնական պետական արխիւ (այսուհետեւ՝ ՀՀ ՀԶԿՓ ԿՊԱ), ֆ. 4047, ց. 3, գ. 1, էջ 553), հայերէն թարգմանութիւնը տպագրուած է «Նախիջեւան» պարբերաթերթ, 2001 թ., թիւ 20: Նոյն դիւանում պահպանուած մէկ այլ փաստաթղթում նշուած է. «Բանաստեղծութիւնների տետրը կցել դատական գործին» (ֆ. 4047, ց. 3, գ. 6, էջ 4409): Նժդեհը «Գ. Ղարդունի», «Գ. Ղ.», «Գ.» եւ «Նժդեհ» ստորագրութեամբ 1911–1918 թթ. չափածոյ ու արձակ բանաստեղծութիւններ է հրապարակել Թիֆլիսի, Բաքուի եւ Գիւմրիի թերթերում:

ԱՍՈՅԹՆԵՐ

Ասոյթներ

Հոգիս կապտամբէ, մտքերս կըմքոստանան այդ մարդակեր աշխարհի դէմ... Այն աշխարհի, որը հազարամեակների տարածութեան վրայ հալածել է, նահատակել... Խաչել սիրոյ, արդարութեան ու ազատութեան վսեմ իդէալի բարոյիչներին...

Իմ երգը, «Ժայռ» թերթ, Ալեքսանդրապոլ, 1910 թ., թիւ 78

*

Գիւղը՝ ցաւի ու տառապանքի էն աշխարհը, որի յաւերժական հիւրն է բռնակալ կարիքը, աղքատութիւնը, դառնութիւնը... որի նահատակ որդու կեանքը անվերջ մարտիրոսութիւն է, անծայր Գողգոթա...

Էն սար դարդի, էն ծով ցաւի տէր գիւղն է ձեզ կանչում...

Գիւղն է ձեզ կանչում, «Ընկեր» թերթ, Թիֆլիս, 1910թ., թիւ 34

*

Աստածների ու գերմարդկանց ճակատագիրն է — լինել մեկնակ:

*

Մեռցրէ՛ք մուգիկան ու պօէզիան, եւ մեր աշխարհը կ'զատնայ խոզանոց:

*

Զգիտեմ, Աստած կայ թէ ոչ, բայց կուգէի, որ նա լինէր: Եթէ նա կայ՝ ես անմահ եմ:

*

Ի՞նչ է կեանքը, եթէ ոչ երկու ուժերի մէջ կատարւած մի անմիտ ու անխիղճ խաղ: Ուժեր, որոնցից մէկն ստեղծագործում է, շինում, իսկ միւսը՝ կործանում, քանդում:

»

Այո՛, կեանքը կոի՛ւ է: Կոիւը պահանջում է զէնք: Բայց նա՝ մարդ է նա, որն այդ զէնքը դժոխքից է վերցնում:

Աֆորիզմներ, «Խաբարալա» երգիծական շաբաթաթերթ,

Թիֆլիս, 1911 թ., թիւ 48, էջ 572

*

— Զկայ մի այնպիսի կին, որը տղամարդին միայն իր խելով կարողանար հմայել:

Կինը կանանց մասին, «Խաբարալա», 1912 թ., թիւ 16, էջ 183

*

Տառապանքները յանուն ճշմարտութեան, մարդը կը մոտեցնեն Աստծուն:

Քալկանեան պատերազմում արտասանած ճառից, Արմեն Սիւնի, Հայկական վաշտը Անդրանիկի առաջնորդութեամբ, Բագու, 1914թ., էջ 44

*

Զինւո՛ր, մեռիր փառաւոր մահով, որ հայրենի հողը չկարմրի դիակդ գրկելու:

*

Քաջի ամենագեղեցիկ զարդը կուադաշտում՝ ստացած վերքն է:

*

Վախկոտները կուադաշտում սպանւում են պատահական «կոյր» գնդակով:

*

Յաւրթում են ոչ թէ քանակով, այլ՝ որակով: Ուրեմն յարձակւիր առանց հարցնելու թշնամու քանակի մասին:

*

Յաղրում է նա, ով նպատակ է դրել յաղթել-յաղթել՝ ինչ
զնալ էլ լինի:

*

Կուսակազմից փախչող զինուորը ազգից ու հայրենիքից է
փախչում:

*

Կուսակազմում եղիր անխնայ, բայց ոչ վայրագ:

*

Տատանեցիր կուլի ժամանակ – կորած ես, պարտւած:

*

Վատ է եւ անարժան այն զինուորը, որը չի ձգտում հրամա-
նատար դառնալու:

*

Մեռի՛ր պատուով: Հենց որ կորցրիր պատիւդ, մնում է
մեռնել:

*

Վախկոտները խորհում են, տատանում, անվախները՝
վնոում, յանդգնում:

*

Փա՛նք նրանց, հերոսներին – նրանց, որոնք վտանգն ու մա-
հը հեզնել գիտեն:

*

Առաջինը եղի՛ր բշնամու վրայ գրոհ տուողներից, վերջինը՝
կուսակազմը թողնողներից:

*

Յարձակման ժամանակ յիշի՛ր Զէյթունի, Ադանայի եւ Վաս-
պուրականի աւերները:

*

Ուզո՞ւմ ես յաղթել – յանդգնի՛ր:

*

Պատուով մեռնելու պատրաստակամութիւնը – ահա՛ յաղ-
թութեան մայրը:

*

Զեն սիրում այն զինուորին, որն ընդունակ է միայն սովո-
րական գործեր կատարելու:

*

Թշնամին տեսաւ թիկունքդ – կորած ես:

*

Երբէ՛ք չմոռանա՛ք, որ ձեր անձնական պատիւը կապւած է
ձեր զինակիցների, ձեր զօրամասի, ձեր ցեղի պատւի հետ:
Ուստի սովորեցէ՛ք գերադասել պատւաւոր մահը անպատիւ
կեանքից – թէ՛ կուում եւ թէ՛ կուից դուրս:

Մարտական խոհեր (Նէր հայ կամաւորներին), «Հորիզոն»,
Թիֆլիս, 1915 թ., օգոստոսի 30

*

Քեռին

Երբ հնչեցին պատերազմական փողերն, ու ցնծաց Մաւիսը՝
հազարաւոր սրերի հետ մերկացաւ եւ նրա սուրը...

Զգիտեմ՝ ով ինչո՞ւ՝ նա իր ցեղին արեւ ու ազատութիւն
նուիրելու համար բարձրացրեց սուրը...

Ու այնուհետեւ քանի՛-քանի՛ անգամ Հոռմի հպարտ որդուց
աւելի, հպարտօրէն կարողացաւ ասել՝ «Եկայ, տեսայ, յաղ-
թեցի...»:

Քանի՛ անգամ նա՝ հայ ցեղի վերածնութեան զաղափարի
այդ աստուածաշունչ Հսկան, հեզնեց վտանգը, անգիտացաւ,
ժխտեց մահը, յանդգնեց, յաղթեց, մինչեւ որ պատերազմների
քմահաճ աստուածը դաւանանեց նրան...

Դէպի հայկական աստուածատաճարը «Աշխատանք» թերթ,
Երեւան, 1916 թ., մայիսի 28

Զինուորներ՝ երբեք չմոռանա՛մ, որ ձեր անձնական պատիւը կապում է ձեր ցեղի եւ նրա պատմութեան փառքն ու զարդը կազմող անմահ եփրեմների, Քեոնների, Խէչօների, Դումանների եւ նման աստուածաշունչ դիւցազունների պատւի հետ:

Դիտակցելով այդ՝ սովորեցէ՛ք եւ սիրէ՛ք գերադասել պատւաւոր մահը անպատիւ կեանքից – քէ՛կ կուռւմ եւ քէ՛կ կուրից դուրս...

Դիտակցելով այդ՝ անգիտացէ՛ք վտանգը, մեռէ՛ք փառաւոր ու անմահացնող մահով, որ հայրենի հողը չկարմրի ձեր դիակները գրկելու...

Դիտցէ՛ք եւ մի՛ մոռանա՛մ, որ վախկոտները կուրի դաշտում սպանւում են պատահական «կոյր» գնդակով...

Կոչ հայ զինուորներին (ռազմական խոհեր),
«Ժայռ», Ալեքսանդրապոլ, 1917թ., թիւ
1

✱

Փառապսակ Զաւարեանին

Չոհարերի՛ր...

Չոհարերի՛ր անվերջ՝ առանց մնացորդի:

Սովորի՛ր եւ սիրի՛ր չոհարերել ու տանջել բաւականութեան լուսափայլ ժպիտը երեսիդ... եւ դու կմօտենաս Աստծուն, դու կդառնաս մարդ-Աստուած...

Այսպէս է պատգամում իմ մարգարէն իր հրեղէն խօսքը...

Մոռացի՛ր բեզ...

Յանուն բշտոների մոռացիր բեզ, երբ հազար հազարներին սեւ ցաւն է ընկերանում, բռնակալ կարիքը նեղում...

Ուրախ երեջալու ժամին մի՛ մոռանայ, որ դառնօրէն լացողներ կան...

Սիրի՛ր բշտոին, ծառայի՛ր սրան, թող բո ցաւը բշտոի ցաւը, բո Աստուծը բշտոի Աստուծը լինի...

Այսպէս է պատգամում իմ մարգարէն իր ազատ խօսքը...

Եղի՛ր հպարտ...

Դոյութիւնդ քարշ տալու համար մի՛ սողալ, մի՛ ստորանալ եւ մի՛ ստիր...

Ստել՝ նշանակում է հայհոյել նշմարիտը, ուրանալ՝ նշանակում է դադարել մարդ լինելուց...

Եղի՛ր ազատ...

Դիտակից ստրուկի եւ յանցագործի մէջ չկայ տարրերութիւն: Խոնարհի՛ր ճակատդ միայն իդէալի առաջ, միայն իդէալիդ ազատ գերին եղիր...

Եղիր բացարձակ...

Եւ ո՛չ մի զիջում: Յանցանք է զիջելը: Զիջել՝ նշանակում է թոյլ լինել, ամօթալի պարտութիւն կրել...

Այսպէս է պատգամում իմ մարգարէն իր աստուածաշունչ խօսքը եւ հոգիս՝ նրա հրեղէն պատգամներին գերի, վեհօրէն իր թեւերն է պարզում...

«Դաշնակցութեան պանթոնը» շարքից,
«Ժայռ», 1917 թ., ապրիլի 30

✱

Փառապսակ Հրանտին

Անցորդ, նա սիրած էր – էն հպարտ արծիւ ուզմիկը...

Հեռու մարդաբնակ վայրերից բնութեան խորհրդաւոր փսփոտցին ունկնդիր՝ նա սիրում էր ժամերով մի թփի տակ երազել մեռակ...

Նա սիրում էր մորմոքը լալկան առակի եւ հառաչը հեծկլտող ու վայող քամիների...

Նա՛, անցորդ, այս գեղատխուր հողաբմրի տակ հող դարձող պատանին սիրում էր եւ լեռները՝ ազատութեան էն արծաւանիստ գահերը, որոնց ամպոտ կատարներին հանախ իր հպարտ ճակտին Արեւի առաջին համրոյրն էր ընդունում...

Ա՛հ, նա սիրում էր ե՛ւ արշալոյսը պուրպուր, ե՛ւ վերջալոյսը

տխուր, ե՛ւ երգն անխօս ոսկեշող աստղերի...

Գու լալի՞ս ես, անցորդ...

«Դաշնակցութեան պանթոնը»,
«Ժայռ», 1917 թ., մայիսի 5

*

Բարոյական ոյժն է գօտեպնդում փոքր ժողովուրդներին ու քանակներին անհաւասար կուռում. նա է դէպի յաջողութիւն ու յաղթանակ առաջնորդում թուապէս թոյլերին՝ մեծամեծ հակառակորդների դէմ:

*

Հայրենիքներն ապրում են հայրենասիրութեամբ, ընկնում նրա պակասի պատճառով:

*

Մեր ժողովուրդն առանց հայրենասիրութեան այն է, ինչ որ մի մարմին՝ առանց հոգու:

*

Տգիտութիւն, եսականութիւն եւ աշխարհաբառաբանութիւն – ահա երեքը հայրենասիրութեան անհաշտ թշնամիներէից:

*

Բացարձակապէս հաշտելի են հայրենասիրութիւնն ու մարդասիրութիւնը:

Միայն ազգասէ՛րը կարող է սիրել ե՛ւ մարդկութիւնը:

*

Կուտաղաշտում փախչող զինուորը ազգից ու հայրենիքից է փախչում:

«Մարտական խոհեր»

*

Նա է միշտ յաղթում, որն արդէն յաղթել է իրեն, այսինքն՝ որն իր մէջ մեծցնելու չափ բույացրել է մահուան երկիւղը:

*

1. Երբե՛ք առանց Սիւնիքի եւ Արցախի: Առանց Հայաստանի աշխարհագրական այդ ուժեղ ողնաշարին մեր ամբողջական հայրենիքը գոյութիւն ունենալ չէ կարող:

2. Լեռներիդ վրայ, լեռներիդ մէջ է քո փրկութիւնը: Արդ, տանարներիդ մէջ, խաչերիդ կողքին բարձրացուր մի-մի ժայռ, ե՛ւ պաշտէ, ե՛ւ երկրպագէ, որ չթուլանայ փրկարար պաշտամունքդ դէպի լեռներդ:

3. Սպարտա՛: Քո երկիրը, որպէս նոր Սպարտա կարող է գոյութիւն ունենալ տխուր Արեւելքում: Զգտի՛ր, կարող ես եւ պիտի դառնաս:

4. Երբե՛ք անգէն: Թող նախ հարեւանները իրենց սրերը խփերի եւ նիզակների յօտոցների վերածեն:

5. Եւ ո՛չ մի ընչազուրկ՝ քո հողի վրայ: Խեղների արցունքից ու թոյլերի անարիութիւնից են լանդում հայրենիքները: Բոլոր որդիներդ անկարօտ եւ արի:

6. Մի ժողովուրդ – մի ընտանիք: Ազգերի մէջ գուցէ եւ միայն դու իրաւունք չունիս ներքուստ պառակտուած լինելու:

7. Եղի՛ր ուժեղ, էլի՛ ուժեղ, եւ մի՛շտ ուժեղ: Ժողովուրդները վերջ ի վերջոյ տէր են մնում ոչ թէ նրան՝ ինչ որ նրանց արւում է, ինչ որ մուրում են, այլ միայն նրան՝ ինչի որ արժանի են, ինչ որ իրենց սեփական ուժերով ապահովել են կարողանում:

Եօթը պատուիրան իմ զինակիցներին, «Ազատ սիւնիք» յօդուածաշար, «Հայրենիք» ամսագիր, Պոսթըն, 1925թ., հոկտեմբեր

*

Զկայ աւելի մեծ չարիք, աւելի մեծ աղէտ ժողովրդի համար, մասնաւորապէս մեզ նման փոքր ժողովրդի համար, քան կոյր կուսակցամոլութիւնը:

*

Կոյր եւ բարբարոս կուսակցամոլութիւնը — մի զարհուրելի պիտ, որ պիտ բույանայ, որ ուժեղանանք ազգովին:

*

Իր ընտիր մեռելների պաշտամունքը չունեցող ժողովուրդը՝ ապերախտ ու բարբարոս, անարժան է անկախ հայրենիքի, որը միշտ էլ նահատակների սրբազան անիւնից կը բարձրանայ:

*

Ինքնապաշտպանութիւն — դա միակն է արուեստներից, որի բերուրդները գրչի, վրձնի, մուրնի փոխարէն սրբազրուժ է թշնամու արնոտ սուրը:

*

Ինքն իրեն յարգող ժողովուրդը իր ինքնապաշտպանութեան յոյսը դնում է նախ ի՛ր բազուկի, ի՛ր զէնքի վրայ:

*

Ռազմավարի հանճարը բխում է իր հոգու վեհութիւնից:

*

Ազգերին, որպէս իրենց ստուերը, հետեւում է իրենց արժանի բախտը:

*

Հայրենապաշտպան դատախարակութիւն — ահա մեր փրկութեան խարխիւր:

*

Աւարայրը կը մնա մարդկութեան պատմութեան ամենավեհափառ գործերից մէկը: Իր յաղթական նահատակների աստուածային խիզախումով ու դիւցազնական խոյանքներով նա

աւելի վեհ է ու գեղեցիկ, քան մեր դարի ամենամեծ նակատամարտերը:

Էջեր իմ օրագրէն, Կահիրէ, 1924

*

Մայիսի 28-ը — դա ո՛չ սովորական նուէր է մեծ ազգերի կողմից տրուած մեր ժողովուրդին, ոչ ողորմութիւն՝ աշխարհի խղճի կողմից մարդասիրաբար տրուած մեզ, ո՛չ էլ հին հարստութիւն՝ թողնուած մեզ մեր պապերից:

Դա արժէքն է մեր վարած այն մեծ, այն եզակի ազատամարտի, որի նմանը չունի ազգերի տարեգրութիւնը: Դա արժէքն է մեր հոյակապ, մեր աշխարհացունց մարտիրոսագրութեան:

«Ազատ Սիւնիք» յօդուածաշար, «Յայրենիք» ամսագիր, 1925թ.

*

Հոգեկան ցնցումների ընդունակ ժողովուրդները միայն կարող են վերանորոգուել:

*

Հոգու հիւանդութիւն ունեն ժողովուրդները, երբ դժգոհում են իրենց հայրենիքից:

*

Հիւանդ, դժբախտ ժողովուրդ, որ մինչեւ այժմ երկու առաջինութիւն է ունեցել՝ իր դժբախտութիւնները վերագրել արտաքին պատճառների եւ փրկութիւնը յուսալ արտաքին ոյժերից:

*

Պարտուեցինք, որովհետեւ մեր ցեղի ոգու բովանդակութեան օգտագործելու փոխարէն հովանաւորներ փնտրեցինք:

*

Քաղաքական գիտակցութեան թերին, անինքնավստահութիւն, սարսափի հոգեբանութիւն — ահա մեր եռագլխանի թշնամին:

կուսակի իր ժողովրդին սպառնացող վտանգը եւ դառնայ նրա հոգեւոր սպառնազինումի տեսանկյունը:

*

Անպարտելի է այն ժողովուրդը, որ ղեկավարւում է ոգու ձեռնով:

*

Մարդկային աչքը դեռ չի տեսել այն մեծութիւնը, որին կարող են հասնել անհատներն ու ազգերը՝ իրենց հոգեկան ուժերի զարգացմամբ:

Բաց նամակներ հայ մտաւորականութեան, Պէյրուս, 1929 թ.

*

Արեան հեղեղներով են ներկւած բոլոր հայրենիքները:

*

Պարտութիւն, ստրկութիւն, տառապանք — ահա կեղծիքին հարկատու ժողովուրդների նակատագիրը:

*

Ճշմարտութեան մէջ ապրող անհատի եւ հաւաքականութեան հիմքը դրուած է լինում ժայռի, կեղծիքի մէջ խարխալողներին՝ աւագի վրայ:

*

Պիտ պարտւի, պիտ մեռնի կեղծիքը մեր կեանքում, որ ապրի մեր ժողովուրդը:

*

Ժողովուրդն աւելի ուժեղ է, քան ժամանակաւոր դժբախտութիւնը, կարիքը, բռնութիւնը:

*

Մի ժողովրդի հայրենի հողը չի կարող ուրիշի մնայուն հայրենիք դառնալ:

*

Կուսակցականի նշանաբանը կը դառնայ — **կուսակցութեան հետ, բայց ազգիս համար:**

*

Կեանքի խորհուրդը կայանում է հոգեւոր եւ ոչ թէ նիւթական շինարարութեան մէջ:

*

Զի կարելի միաժամանակ վատ մարդ, բայց եւ այնպէս լատ հայ լինել, չի կարելի անկատար մարդ, բայց կատարեալ հայ լինել:

*

Նազովրեցին կ'ուսուցանէր, թէ մարդուս մէջ ապրող հոգին աւելի արժի, քան ողջ աշխարհը:

*

Նախ մարդ: Դա նշանակում է զգալ իր հոգու մէջ ներկայութիւնը որեւէ բարձր բարոյականի իդէալ: Դա նշանակում է իր էութեան մէջ զգալ անվերջ բոցավառումն այդ իդէալի սրբազան կրակի:

*

Իդէալ եւ աննուաղ ձգտում դէպ այդ վերջինը — ահա՛ թէ ի՞նչն է մեզ իրաւունք տալիս մարդ կոչուելու:

*

Ինչո՞ւ կը տառապի մարդկային ցեղը:

— Որովհետեւ միամիտ մարդը իրենից, իր հոգուց դուրս փնտռեց եւ կը փնտռէ երջանկութիւնը: Որովհետեւ նիւթականացած մարդը չնանաչեց նշմարիտ երջանկութիւնը եւ իր կեանքը վերածեց դժոխքի:

*

Քո վաղուայ յաղթանակի եւ պարտութեան միջեւ հայ ժողովրդի լինել-չլինելու հարցը կայ — հայ երիտասարդութիւն:

*

Սահման չի տրուած ինքնանանաչ անհատի հոգեկան ուժերին:

*

Կ'ուզէի, որ դու, հայ երիտասարդ, որ դու իւրացնէիր ինքնանանաչութիւնը՝ որպէս ուժի, յաղթանակի եւ բարձր երջանկութեան ամենակարն եւ ամենաստոյգ նամբան:

*

Այն ողորմելիօրէն տկար էակը չէ մարդը, որպիսին նգնում է զայն ներկայացնել նիւթապաշտական կարճատես գիտութիւնը: Նա գրեթէ ամենակարող է, երբ գիտակցում է, թէ իր մէջ բաժնուն ուժերի մի ամբողջ ծով կայ, որից ազատօրէն օգտուում է ինքնանանաչ անհատը:

*

Հետո նրանցից, որոնք անընդունակ են խանդավառութեան:

Աշխարհին առաջ հրող լծակն է խանդավառութիւնը:

*

Ստեղծագործող, ոչ նմանող: Անձնասպանութիւն է նմանուելը:

*

Սիրի՛ր վեհր, գեղեցիկը եւ հերոսականը նոյնիսկ բշտամիներիդ մէջ:

*

Մի նախանձիր, բանգի աշխարհը ոչինչ չունի, որ չունենա Բո հոգին:

*

Թուլութիւն է չարութիւնը:

*

Գոռոգութիւնը ուժ չէ, այլ տկարութիւն:

*

Մարդկանց մի նայիր վերելից — դա հեղինակութիւն չէ:

*

Տկարն է ձգտում հանոյանալ ամբոխի, արժանանալ փողոցի ուշադրութեան:

*

Ասպետ եղիր նախ անձի՛դ նկատմամբ:

*

Վայելչասէրների շրջանը — ահա անբարոյականը եւ անբարոյացուցիչը: Հեռո՛ւ այդ շրջանից, որ նեխութիւն կը հոտի:

*

Կրքերն ու կարիքները ծառաներ պիտ լինեն, ոչ թէ տէր ու բռնակալ:

*

Ամբացի՛ր վսեմ մտածումների մէջ:

*

Թոյլ մի տուր, որ վատերը իրենց բոյնը հիւսեն ուղեղիդ մէջ:

*

Իսկ գիտե՞ս որ՝ որքան հոգեպէս անդորր է մարդս, այնքան ուժեղ եւ ազդեցիկ է նա:

*

Մաղրով, հայհոյանքներով խնկրած յօդուածները գուցէ եւ հանսլով գրում են, բայց ոչ կարդացում:

*

Մարդս իր խօսքի մէջ դրսեւորում է իր հոգու բովանդակութիւնը:

*

Արիւտրիւն, մեզ պէտք է արիւտրիւն, այնպիսի՛ն, որը չափաւորելու կարիքը գգային:

*

Այն օրից, ընթերցող, երբ հայր վախենալ սկսեց մահից, այն օրից օտարը թագաւորեց Հայաստանում:

*

Ես տեսայ մեր վարած նակատամարտերում, տեսա ամենարեւոյթը հայու — մեռնելու մտքի հետ հաշտուած, ամէն գնով յաղթելու անտեղիտալի վեռականութեամբ դէպ թշնամին խոյացող հայ զինուոր:

Ճանաչեցի եւ ամենավատը հայու — վախկոտութեան յանցանքի մէջ բռնուած անարին:

Առաջինը կը մեռնէր ապրեցնելու համար իր ազգն ու նրա գէնի հմայքը, երկրորդը կ'ապրէր ամէն գնով՝ ապրեցնելու համար թշնամու փառքը:

*

Հանգիստ սրտով պիտի մեռնիմ, երիտասարդ հայ, եթէ բռնակցի օրով «հայօրէն» բառը մեր ժողովրդի բարեկամների եւ թշնամիների կողմից գործածւի «հաջօրէն» բառի իմաստով:

*

Քանի դեռ իր ամբողջութեան մէջ բաշտ եւ բաշտանում չէ հայութիւնը, նրա համար անցած չէ դեռ աշխարհի բարեկամից ազգովին անհետանալու վտանգը:

*

Արի է նա, ով իր մէջ սպանել է իր կաշւի համար դողացող անասունը:

*

Արի է նա, ով զինակցել է Ամենակարող Ոգու հետ:

*

Հա՛յ երիտասարդութիւն, պիտի կարողանա՞ս արտաքին վտանգի ժամանակ ձեռքդ խղճիդ գոչել:

— Ես բռն կենդանի սուրն եմ, հայրենի՛ք, որ բեզ յաղթութիւն պիտի բերի:

*

Նախ հերոսների եւ նահատակների գերեզմանատուն, ապա՝ ազատ ու երջանիկ հայրենիք:

*

Երբ որ մեր սիրտը եւ ուղեղը լցնողը ապառաժահիմն ու յաղթական հայրենիքի գաղափարն է՝ վաղւայ Հայաստանը չի կարող աւագահիմն, ապագօր եւ դժբախտ լինել:

*

Ազգերն ունեցել են, ունեն ու պիտի ունենան իրենց արժանի նակատագիրը: Քեզանից գատ, խրատում է պատմութիւնը, ո՛չ ոք կարող է բարեփոխել բռնութիւնը:

*

Երբէք եւ ո՛չ մի տեղ՝ առանց հոգեւոր հայրենիքի:

*

Հայրենի՛ր: Երկիւղած սէր եւ յարգանք դէպ մեր նախահայրերի յիշատակը, դէպ մեր կրօնը, որ ցեղի սիրտն է, դէպ մայրենի լեզուն, որ հայրենասիրութեան թթմորն է, դէպ տոհմիկ գրականութիւնը եւ արուեստները, որ ցեղի մտքի եւ հոգու կեանքն են, ազգային պատմութիւնը, որ «ցեղի հոգին ամրացնելու նիգերի պատմութիւնն է», իրար յաջորդող սերունդների՝ հայրենի հողի վրայ թափած քրտինքն ու արիւնը, գեղջուկի հորովելն ու Տիգրան Աշխարհակալի սուրբ, դէպ Անիի աւերակներն ու Հայկայե ճոռքեւ աղեղը, դէպ մեր հեթանոս աստուածներն ու փառատաճարները, անասան հաւատը դէպ մեր մեծ Յոյսը. Գումարի՛ր, Ընթերցո՛ղ, գումարի՛ր այդ բոլորը, եւ կը ստացւի հոգեւոր հայրենիքը:

*

Մարդկային ուժերից վեր է մի ժողովրդի պատմութիւնը սպանել, մի ժողովրդի հոգեւոր հայրենիքը նուանել:

*

Ձկան մեծ եւ փոքր ազգեր: Կան հաւասար իրաւունքով անդամները մարդկութեան ընտանիքի: Եւրոպական դիւանագիտութեան կեղծ լեզուն է ստեղծել «մեծ» եւ «փոքր» անունները: Ճշմարիտ մեծութիւն չէ թուական գերազանցութիւնը:

*

Հայրենիքը պիտի սիրել անկախ իր քաղաքական ռեժիմից, ինչպէս եւ անկախ մեր քաղաքական համոզմունքներից:

*

Ձկայ իրէջ, որ կարողանար գերազանցել անհայրենասէրին, որ հոգեբանօրէն անտարբեր է դէպ իր երկիրն ու ժողովուրդը:

*

Ազգերը ամէնից շատ տառապել են եւ կը տառապեն իրենց տականքների երեսից:

*

Աներեւակայելի է բռնաւորը հոգեբանական մի այնպիսի մթնոլորտում, ուր չի ծախոււմ մարդը բարոյապէս, ուր մարդը գալլ չէ իր նմանների համար:

*

Մայրերի ափի մէջ պիտի փնտրել ազգերի նակատագիրը:

*

Հայուհին, որ կարող է փոխարինել խաչափայտի առջեւ իր աստուածանման որդու վէրքերը սգացող Տիրամօրը – հայ կինը աւելի հերոսուհի, քան թախծութեան մայր պիտի լինի:

*

Երբեւէ տեսնուած չէ, որ ժողովուրդն աւելին չտար, քան կարող են պահանջել իւր առաջնորդները:

*

Պայքարում տեղի է տալիս այն կողմը, որի առաջնորդող տարրերը առաջինն են յուսահատուում:

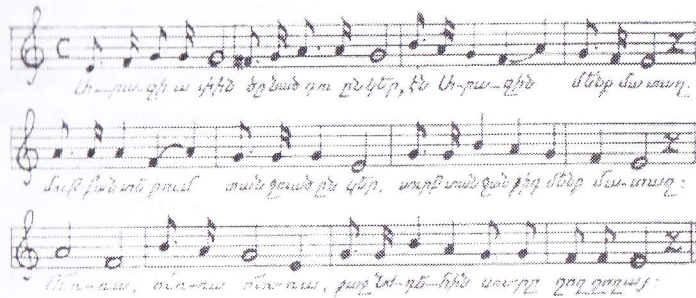
*

Ուր մարդիկ խոստովանում են իրենց տկարութիւնը, քայքայ են ամաչում տկար լինելուց – հոգեւոր ստրկութիւն է տիրում այնտեղ:

*

Տկարին իրաւունք չէ տրուած մեծահոգի լինելու:

Tempo di marcia

Արաղի օտին ծնած դու բնկեր,
Էն Արաղին մենք մատաղ,
Մաթ բանտերում տանջուած բն-
կեր,

Սարբ տանջանքիդ մենք մատաղ:

Ո՛ւռաւ, ո՛ւռաւ, ո՛ւռաւ,
Քաջ Նժդեհի սուրբ շողշողայ:

Ճար փախեցաւ քեզ արարեց
Իր աշխարհէն շատ հեռուն,
Մեկ ժամ եկար, բարձր եկար,
Նոր խնայեցիր մեկ բերիւր:

Ո՛ւռաւ, ո՛ւռաւ, ո՛ւռաւ,
Քաջ Նժդեհի սուրբ շողշողայ:

Արեան գաշտում, հուռի գաշտում,
Սարբը չողայ, քո՛ջ Նժդէ՛հ,
Ուռաւ, յառա՛ջ, գու գոռացիր,
Կարծիք խաշով գարդարեցիր:

Ո՛ւռաւ, ո՛ւռաւ, ո՛ւռաւ,
Քաջ Նժդեհի սուրբ շողշողայ:

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԵՐՍԷՍԻՆ

*

Մէկ միլիոն անհանգիստ եւ վրէժխնդիր ուրուականներ – ա-
հա մեր ուժը, որի նմանը չի ունեցել աշխարհի ոչ մի ժողո-
վուրդ:

*

Երբ մի ժողովրդի մէջ – ինչպէս մեզանում – որոշ տարրեր
ազատօրէն ժխտում են ե՛ւ սրբութիւն, ե՛ւ սկզբունք, ե՛ւ Հայրե-
նիք, առանց հասարակութեան ցատումը բորբոքելու իրենց
դէմ, երբ մի ժողովրդի մէջ խօսքը աւելի գրգռում է, պատակ-
տում է, բաժանում, երբ դա (խօսքը: Ռ.Հ.) կորցնում է յոյսն ու
ջերմութիւնը – դա նշան է, թէ այդ ժողովուրդը նուաստացած
է, քնկած՝ իր խօսքի հետ:

*

Զայրոյթից չե՞ս դողում դու, հա՛յ երիտասարդուրիւն, որ
մի միլիոն արիւնակիցներիդ ողջակիզումն իսկ չկարողացաւ
խռովել հայրերիդ մի մասի հոգեւոր մրափր:

Որդիների պայքարը հայրերի դէմ,
Սալոնիկ, 1927 թ.

*

Ազգային գրականութիւն – դա մեր հոգեւոր ծովն է, ուր գա-
լիս թափւում են ցեղի ոգու վարար գետերը:

*

Տառապանքները յանուն նշմարտութեան՝ մարդը կը մօտեց-
նեն Աստծուն:

*

Նազովրեցու մեծութիւնը նրա մէջ չէ, որ պատմութեան մէջ
մի էանի փաստեր թողեց, այլ՝ որ զգայապաշտ մարդկութեան
նոր իդէալներ տւաւ եւ մի այլ աշխարհի կարօտով հոգիները
վառեց:

*

Ազգի մէջ ձուլուելով՝ ազգն իր մէջ ձուլելու մի փորձ է Դաշնակցութիւնը:

*

Ամէն մէկ «ես» յանցաւոր ապստամբ մը, ամէն մէկ «ես»-ականութիւն՝ բարոյական մահափորձ մըն է այն Մեծ Ամբողջին դէմ, որ ազգ կը կոչենք:

*

Պատմութիւնը որդիների մէջ հալածում եւ պատժում է հայրների մեղքերը հին:

*

Բարոյապէս սնանկ է անհատը, երբ նրան պակասում է ազգային հպարտանքի զգացումը:

*

Իր սրբազան պահն ունի իմ ամէն մի օրը, երբ մտովին անհուն կարօտով կը սկսեմ իմ պրպտումները Հայոց Պատմութիւնը կերտող դարերի մէջ, քաղցրութեամբ կ'ոգեկոչեմ հայ զինուորին ու զօրավարին, որոնք հոգեկան-գեղեցկութեան անդիմազրաւելի արիութեան ու մեծագործ վեհութեան համբուրելի հետեւե՛րն են թողել Հայոց աշխարհում: Եվ կ'ոգեխառնուիմ նրանց հետ, կը վերապրեմ նրանց գոռ յաղթանակները եւ կարօտով կը բաժանուիմ նրանցից, մի օր անց՝ նրանց ազնուացուցիչ ընկերութիւնը վերստին վայելելու ցանկութեամբ: Այսպես կը սնուցանեմ ազգային հպարտանքի իմ զգացումը: Զը տկարանալու համար կը կատարեմ իմ ամէնօրեայ խորհրդաւոր զօրահաւաքը մեր պատմութիւնը զարդարող հոգիների, եւ կը խօսեցնեմ ու կը լսեմ նրանց:

Աստուած իմ, որքան մեծ է արիների համաստեղութիւնը

մեր պատմութեան երկնակամարի վրայ: Եւ որքան շրացուցիչ է նրանց փայլը:

Պսակաւոր են, եօթնվէրբ են բոլորը, փառքի սպիներ ունին բոլորը: Պարթեւ են, խայտակն, քաջագանգուր: Բիրերի մէջ շանթեր ունին, ցասում, դառնութիւն:

Զմնաց, աշխարհում գրեթէ չմնաց ցեղ, որ մեր բազկի ու ժը չգգար:

*

Մարդկային ցեղերի պատմութիւնը արձանագրած չէ մի հատիկ իրողութիւն, որ իր անարգութեամբ զուգահեռելի կարողանար հայութեան դէմ թրքօ-բուլշեւիկ զինակցութեան փաստի հետ:

*

Իր զգուելիութեան մէջ այնքան կատարեալ այդ սեւ զինակցութեան երեսէն այսօր իրար զարնող երկու աշխարհների – հինի եւ նորի – միջեւ իր գլուխը դնելու տեղ չունի հայ ժողովրդի կէսը:

*

Իր սեփական տառապանքի մէջ մկրտուած հա՛յն է աշխարհ գալիս. նո՛ր հայը, որի դրօշակէն վաղը պիտի կախուի մեր ցեղի յաղթանակը:

*

Վա՛յ այն ժողովրդին, որի առաջնորդը կատարեալ չէ՝ ապագան բազում խաչեր ունի պահած նրա համար:

*

Խե՛ղն է ժողովուրդը, երբ նրա առաջնորդն աւելի փառասէր է, քան հանճարեղ, երբ նրա առաջնորդին պակասում է մշակոյթը՝ սրտի եւ մտքի, երբ բռնուած նախանձի չար դեմով՝ նա

տառապում է բարոյական դեղնութեամբ, երբ նա դաւանում է անձնական երջանկութիւն խոստացող այս կամ այն գահավիժեցնող վարդապետութիւնը, երբ տկարութիւն ունի մեծ բուս-յուն փանաֆի գործերի մէջ, եւ փոքրիկ հանդիսանալու մեծ գործերում:

*

Անէ՛ծէ է առաջնորդի տգիտութիւնը, եսականութիւնը, նախանձը: Զի եղել աւելի զարհուրելի թոյլն, քան վատ օրինակը առաջնորդի, որ միշտ էլ վարակիչ է:

Եսական²ն է՝ անասնանում են նրա հետ առնչւողները:

Ո՞ր³ է մտաւորապէս՝ հոգեւոր հնաժանութիւններ են դառնում նրան շրջապատողները:

Անհայրենապա՞շտ է՝ հակահայրենիք հրէշներ են վիժում նրա շուրջը:

Իսկ երբ անարի է՝ զգալիօրէն երկչոտ են դառնում նրա իշխանութիւնը վայելողները:

*

Կայ, սակայն, եւ կատարեալ առաջնորդը: Ահա՛ նրա հոգեւոր դիմաստուերը մի քանի խոշոր գծերով.

– Նախ կրո՞ղը եւ ուսուցիչն է նա ցեղային բարոյականի:

Գործել՝ նրա համար նշանակում է փարատել իր շրջապատի մտաւոր խաւարը, բմբուրութիւնը, տկարութիւնները.

Գա նշանակում է՝ ոչինչ չթողնել իր շուրջը անթուրծ եւ խոտան, ծոյլ եւ մեռեալ վիճակի մէջ:

Ուժեղ իմացականութիւն, մեծ սիրտ եւ բոլորանուէր ծառայութիւն – ահա՛ նա:

Նրա մէջ երէ դեռ չի մեռել, ապա հոգեւարում է «ես»-ը:

Պարզատես է, վշտակիր, հերոս:

Յայտնուելով այս կամ այն միջավայրում՝ նա հոգեբանօրէն փոխում է այդ վերջինը:

Նրա ներկայութիւնը ազնուացնում է հոգիները, թեւաւորում, գօտեպնդում:

Նրա շնորհիւ անկարելի համարուածը դառնում է դժուարին, դժուարինը՝ կարելի:

Նրան յաջողում է փոխել իր ժողովրդի հոգեբանութիւնը, հակառակը, պատմութիւնը:

Սահման չէ դրուած նրա սիրելու եւ զոհաբերելու կարողութեան:

Նա ծիծաղել գիտէ մարդկային մեռեալ օրէնքների վրայ:

Սիրում է ամբոխը, բայց գիտէ յետ մղել նրա օրէնսդրութիւնը:

Իմաստուն է եւ գիտէ, որ «կան պատմական մոմենտներ, երբ ժողովրդին ծառայելու լաւագոյն ձեւը հանդիսանում է նրա հայացքների վնասպէս հակադրուելու մէջ»...

Առաքելի սիրտ, իմաստասէրի գլուխ, ադամանդէ հակառակահա՛ կատարեալ առաջնորդը:

*

Հայ առաջնորդը մի ձեռքն Արեւմուտքում՝ այնտեղի նարտարուեստի նորոյթները իւրացնելու, իր միւս ձեռքում պիտի ունենայ ցեղի բարոյական օրէնսգիրքը:

*

Ո՛չ կրաւորաբար խորհրդածողն ու սովեստը, այլ մեծագործութեանց ծարաւի մշակը մշտաջան:

Ո՛չ աշխարհի իրերի ու անցքերի վրայ նիւթապաշտ փիլիսոփայութեան աչքով նայող բիւրիցս զգուելի էպիկուրեանը..., այլ կեանքի լի՝ բաժակը արհամարհել գիտցող իդէալիստը՝ վսեմախոհ:

Ո՛չ հոգով գոեհիկը, որ եսականօրէն ըմբոստանում է արքայացուցիչ տառապանքի դէմ..., այլ հոգու պայազատութեամբ շփոթուածը, որ մտովի կհամբուրէ այն խորհրդաւոր ձեռքը, որն իր հանոյքների յորդող բաժակը կփշրէ:

Ո՛չ հոգեւոր թզուկը, որ յաջողում է բարձրանալ հսկաների վրայ՝ մի քիչ հեռուն տեսնելու համար, այլ նա, որ գիտէ նախատեսել անցքերը եւ ցանկալի ուղղութիւն տալ նրանց. նա, որ

փարոսօրէն յուսաւորել գիտէ իր ժամանակաշրջանը՝ նոր ուղիներ բանալով իր ժողովրդի մտքի բանուկ ճամբաներէն դուրս:

Ո՛չ այս կամ այն դասակարգի ջատագովը, ո՛չ էլ ներկայով կլանած կարնայուշ ժողովրդասէրը, այլ ցեղամերձը, որ իր քոյր խորհուրդները ցեղէն կառնէ:

Ո՛չ անկապաշտը՝ նուաստախոհ, վայնասողը՝ հոգեհաշմ, խուժանավարը՝ շոգմոգ, հերձուածողը՝ որոմնացան, ոչ էլ նեղ-հաւատ ու բաժանասէր կուսակցական ցանցարկուն, որը աստ եւ անդ կազ ու կոիւ կսերմանէ՝ իր հացն ու հանգիստն ապահովելու համար...

Այլ հայը ցեղագրեցիկ ու խորարթուն, նա, որ ունայն է հոգակել այն ամէնը – արուեստ, գրականութիւն, իմաստասիրութիւն – որոնք անեցնելով մեր աշխարհածանօթութիւնը, մեզ չեն դարձնէր աւելի՛ հայ, աւելի՛ գօրեղ:

Այսպէ՛ս պիտի լինի առաջնորդը տառապող եւ իր վերջնական ազատագրութեան սպասող հայութեան: Եւ նրա օրով կրորորուն պայքարը հինի, որ չէ ուզում մեռնել, եւ նորի միջեւ, որ ուզում է աշխարհ գալ: Սրբազան պայքարը «ես»-ի եւ «մենք»-ի միջեւ:

Եւ այդ պայքարէն կծնի նոր հայը: Հոգիներում էլ չի՛ մնա հին քրիստոնէն հետեւերն իսկ:

Կէ՛տնայ ապաշնորհ հասարակական վարձկանը՝ իր տեղը տալով վաստականուէր, յորդեռանդ եւ ցեղապահ մշակին:

*

Անձնական երջանկութեան վարդապետութիւնը – ահա՛ բշտամիւս մեր ցեղի հաւաքական երջանկութեան:

Յեղի ոգու շարժը, Սոֆիա, 1932թ.

*

Մարտիրոսանալու կամքը եղել է եւ կը մնայ հայ հոգու գերագոյն հերոսականութիւնը:

Յեղային արթնութիւն,
«Հայրենիք» օրաթերթ, Պոսթըն, 1933թ.

*

Կուլտուրան, եթէ ազգային չէ, կուլտուրա չէ, ինչպէս ազգը եթէ կուլտուրական չէ, ազգ չէ:

*

Ամէն վախկոտ կենսաբանօրէն անբարոյական է:

*

Անհայրենիք դարձած մի ժողովրդի համար չկա՛յ աւելի բարձր եւ նուիրական նպատակ, քան իր հայրենիքի՝ իր յաւիտենական սեփականութեան վերստացումը:

*

Բոլշեւիզմը – կոպիտ ուժի տիրապետութիւնը սարսափի միջոցաւ – մեր ժամանակի ամենամեծ չարիքն է, որի դէմ պայքարելն աւելի դժուար է, քան մարդկային ցեղի որեւէ թշնամու: Դա մի նոր հեթանոսութիւն է, մի խելագար վերադարձ դէպի վայրենացում եւ ընկերային գայլութիւն:

Սուտն ու կեղծիքն ոչ թէ պայքարի սոսկական զէնքեր են նրա համար, այլ նրա երկրորդ բնաւորութիւնը: Անմահ քաղաքի է եւ լրտես հաւասարապէս. լրտես է ոչ թէ արհեստով, այլ հոգով: Իր անասնական եսապաշտութիւնը նրան դարձրել է անխտրողական: Այդ է պատճառը, որ նա լրտեսում է մօրը, հօրը, բոնը:

*

Սկզբից ի վեր հայութիւնն ու իր բրիստոնէութիւնը ձուլուած են ի մի բնութիւն. Այս երկուսի ճակատագիրը նըյնացած է:

*

Եկեղեցին նահատակներով է եկեղեցի: Նահատակ չունեցող եկեղեցին ամեն ինչ է, բայց ո՛չ եկեղեցի: Հայ եկեղեցին ազգային եկեղեցի է:

*

Ազգային բացառիկ մի աղետի գոհերը, որպիսիք են վերջին կոտորածների գոհերը (Մեծ եղեռնի գոհերը – Ռ.Հ.), որոնք ընկան ո՛չ միայն իրենց գուտ ազգային, այլև կրօնական հաւատին հաւատարիմ մնալու գաղափարականութեան հետեւանումով – եկեղեցական նահատակներ են: «Հայ քրիստոնեաներ» էին նրանք, որոնք մեռան ո՛չ միայն իրենց «հայութեան», այլև «քրիստոնէութեան» համար:

*

Եկեղեցին, որ գուրկ է մարդկայնութեան բարձր իդէալից՝ պատարկ է աստուածային շնչից:

*

Ամէն անարգանք սրբութեան դէմ՝ սրբութեան սպանութիւն է: Իր ծիրանին ծախու հանած արքան – իր սուրը սակարկող զօրավարը – իր դրօշակը պատռող զինուորը՝ հաւասարապէս զգուելի են, բոլորն էլ:

*

Հայրենարադձ հայր, որ խորապէս ապրում է ողբերգութիւնը՝ երկրի հայութեան՝ հերոսաբար կռուած Արարատի փէշերին, եւ՝ տարագիր հայութեան, որ Նազովրեցու պէս դեռ շարունակում է նախանձել բոյն ունեցող երկնքի թռչուններին: Հայր, որ հայրենիք ասելով, միշտ էլ պատկերում է Եօթնիցս սրբազան մի երկիր, որը սիրաշատ մօր նման կանչում է իր գաւակներին – «Եկէ՛ք, եկէ՛ք, ես ձեր մայրն եմ, իմ մշտաբուխ ստինները կար ունեն բոլորի՛դ համար»:

*

Ճշարիտ իրաւահաւաստութիւնը այլացեղ ազգերի եւ անհատների միջեւ հնարաւոր է միայն եւ միմիայն սեփական արժէքների միջոցաւ:

*

Բաւական չէ հիացիկ վերաբերմունք, անգամ պաշտամունք ունենալ դէպի անցեալ սերունդը – պէտք է գերազանցել նրան: Հէնց սա՛ է յարգանքի այն պսակը, որ իւրաքանչիւր յեանորդ պարտաւոր է դնել նախնեաց յիշատակների կորովին:

Ամերիկահայութիւնը – Ցեղը եւ իր տականքը,
Սոֆիա, 1935

*

Զկա՛յ աւելի մեծ պղծութիւն, քան սեփական ժողովրդի պատմութեան չարամիտ աղաւաղումը:

*

Կեղծել պատմութիւնը, ասել է՝ եղծանել պատմաստեղծ ժողովրդի կենսաբանական բարոյականը, հարուածել նրա արքուն քնազդը, վտանգել նրա հոգեւոր առողջութիւնը, խեղել հոգին, ծոել նրա զարգացման նամքան, անիրաւել նրա մեծ մեռելներին, որոնք ընկան, որ հայրենիքը սրբանայ ու ապրի, շփոթի մատնել պատմութեան ենթակայի ներկան եւ խարիկ գալոց սերունդներին:

*

Ես տեսա հոգով ազատը ստրկութեան մէջ եւ սիրեցի մարդը:

Ես տեսա ստրուկը ազատութեան մէջ եւ գարշեցի մարդէն:

*

Թագ ու ձեւական իշխանութիւն փնտռում են այն ոչնչութիւնները միայն, որոնք անթագ իշխել, թագաւորել չգիտեն:

Իմ թագը՝ կրօնապէս ինձ կապուած զինուորն էր, որ իմ ձայնի մէջ իր ցեղի ձայնը լսեց եւ այնքան շուտ իւրացրեց կոյում մահուան հետ կատակելու աստուածային արուեստը:

*

Մարդկային իմացականութեան դէմ խորապէս մեղանչում

է նա, ով իրեն տրուած հրամանը չէ գործադրում ստեղծագործարար:

Իմ պատասխանը, Սոֆիա, 1937 թ., տե՛ս նաեւ Գ.Նժդեհ, «Հատընտիր»

*

Մեծ մարդը — դա սպասուելիք օգնութիւնն է, միփթարութիւնը:

Մեսիան, որ ժամանակների մայրը երբեմն-երբեմն աշխարհի կ'ուղարկէ այս կամ այն ժողովրդի եւ մարդկութեան համար:

Մեր յեղափոխութեան արարիչը, «Հայաստան», Պլովդիւ, 1924թ., արտատպուած է «Հատընտիր»-ում, էջ 200

*

Քաղաքական հեռատեսութեան դիմակի տակ գործող վասակի դաւաճանութիւնը չմնաց անպատիժ, իսկ Աւարայրի խնկելի «արկածախնդիրը» հայ ժողովրդի կողմից հռչակուեց սուրբ:

*

Քանի դեռ հայ մարդու փառասիրութեան չի միանում վտանգն ու մահը անգիտակցող արիութիւնը, քանի կայ անարի հայր — կը լինի ներքին թշնամին:

Անարիութիւնը մայր չարեաց, «Արաքս» թերթ, Սոֆիա, 1926թ., փետրուարի 11

*

Անկարելիութեան աստիճան դժար է բառերով «ինչ է ցեղը» հարցի սիրտը շօշափել: Մարդաբանութեան ցարդ տւած սահմանումներից եւ ո՛չ մէկն է ընդունելի՝ ինձ համար:

Ցեղը՝ դիմագծօրէն ազգայինն է, ա՛յն տիրապետականը, որով ժողովուրդները տարբերուում են իրարից:

*

Մեր օրերում ոչինչ այնքան չի տկարացնում ժողովուրդների պայքարունակութեան ոգին, որքան ա՛յն աղետալի մոլորանքը, թէ իրենց ճակատագիրը բարւոճողը սեփական նիգիրը չեն, այլ ինչ-որ արտաքին ուժեր:

*

Մի ժողովուրդ, որն իրեն պէտք եղած ուժն իրենից դուրս է փնտրում — կուրօրէն իր պարտութիւնն ու անկումն է նախապատրաստում:

*

Ժողովրդի ուժային մեքենան է ցեղը եւ նրա ուժակիրը, որն իր մէջ կրում է տիեզերական յարուցիչ ուժ: Դա այն կարեւոր շաղախն է, առանց որի ժամանակը հեշտութեամբ հիւլեացնում է ժողովուրդներին:

*

Ցեղը չի ծերանում, թիկնադարձութիւն չգիտէ եւ չի պարտւում:

*

Ժողովուրդ՝ ասել է դասակարգ եւ դասակարգային եսականութիւն, ցեղն ընկերային արդարութիւն է եւ հնարաւոր հաւասարութիւն:

*

Ցեղին, միայն ցեղին է տրուած ժողովրդի ստրկութեան ծանր շղթաները արծւի թւերի վերածելու արուեստը:

*

Ցեղն իրենից դուրս առիւծ չի նանաչում:

✱

Արք ժողովրդի մէջ ցեղը չի շնչում, նա ծալում է արծուի իր
բեկերը:

✱

Ժողովուրդը դա հայ հոգու մարտիրոս կողմն է, ցեղը՝
հերոսական:

✱

Ժողովուրդը ներկան է, ցեղը՝ երէկը, այսօրը եւ վաղը:

✱

Ցեղի ինքնորոշումները տեղի կունենայ հերոսների, սուր-
բերի եւ լուսակիրների միջոցաւ:

✱

Անարժէք է գրականութիւնը, եթէ դա ցեղի ոգու ինքնայայտ-
ւորութիւնը չէ, եթէ նրա մէջ ցեղի ոգին չի նառագայթում:

✱

Ժողովուրդը դպիրներ է ծնում, ցեղը՝ մարգարէներ:

✱

Ձէ, չէ, Մասիսը – հայոց ցեղասպանութեան հրաբուխը –
դեռ չէ շիջած. նո՛ր, մենք նո՛ր ցեղաշարժերի կը սպասենք... Եւ
կը յաղթանակենք, քանզի ցեղի աստուածները – Հայկ ու Վա-
հագն – պիտի բարձրացնեն շանթընկեց մեր բազուկը եւ վա-
րեն մեր հարուածները:

Յեղակրօնութիւնն իբրեւ յաղթանակի գօրոյթ, Հատընտիր

✱

Ուսում, կրթութիւն, գիտական պաշար – անհրաժեշտ են
սրանք, բայց դեռ բաւական չեն մէկին ճշմարիտ մտաւորական

դարձնելու:

Ճշմարիտ մտաւորականը նա՛ է, որ իր մտաւոր կարողու-
թեան, ամէն բանից առաջ, միացնում է խորապէս բարոյական
նկարագիր, բարձր գաղափարականութիւն, ստեղծագործելու
– նոր իտէալներ, արժէքներ, կեանքի ձեւեր ստեղծելու քն-
դունակութիւն, սրբազանի զգացում, տեսական խղճմտանք,
հոգեւոր արիութիւն, ժողովուրդն իր ամբողջութեան մէջ սի-
րելու, նրա համար տառապելու անսահման կարողութիւն:

✱

Ստամտաւորականութիւնը վատաբանեց. «Յեղակրօնութիւ-
նը հիթլէրութիւն կը հոտի»: Նա այսպէս չարամեկնեց, գիտնա-
լով հանդերձ, որ ցեղակրօնութիւնը ծնունդ է առել մեր հայրե-
նի Լեոնաշխարհի գլխին կախուած մեծ վտանգի օրերին, երբ
մարդկութիւնը լսած չէր հիթլերականութեան մասին:

Յանձին մեր դաւիթբէգեան ցեղապահ ուխտերի՝ 1920-ին
գործեց ու յաղթեց ցեղակրօնութիւնը:

✱

Ճշմարիտ մտաւորականութիւնը... այն հոգեւոր ոյժն է,
առանց որի ժողովուրդ անուան տակ ամբոխներ կապրեն...
Յանձին սերունդների, մտաւորականները օրգանապէս չեն
կտրւում իրարից, չեն ժխտիւմ, այլ հարստացնում են, կա-
տարելագործում զիրար: Այդ տեսակէտից ճշմարիտ մտաւո-
րականութեան ստեղծագործութիւնը կրում է յաւիտենականի
կնիք:

✱

Ստամտաւորականը... Երեկ պարտուողական էր, այսօր նա՛ն
երկչոտութեան քարոզիչ: Նրա համար հերոսը արկածախնդիր
է, իդէալիստը՝ տխմար, վախկոտը՝ խոհեմ, սրիկան՝ գործի
մարդ...

Եւ այդ է պատճառը, որ այսօր հայ իրականութեան մէջ,

ամէն Բայափոխում վատութիւնն է դարանակալել, որ աղուէս-
ները առիւծ են խեղդում, սինկորները Յիսուսներ են խաչում:

*

Հայոց պատմութեան փիլիսոփայութեան ծանօթ ու հայրե-
նագգաց ամէն մտաւորական հայ կը խոստովանի, որ Մամիկո-
նեանների Հայաստանը – քէկուզ յաճախ կ'իսուած, կ'իսանկախ,
կ'իսակործան – աւելի հայկական է, աւելի հայրենիք, եւ աւե-
լի պաշտամունք պարտադրող, քան է՛ր նույնը՝ Տիգրան Աշ-
խարհակալի կամ Արտաշէսի օրով:

*

Ոգու ժողովուրդ եմք եւ այդ իսկ պատճառով այն բոլոր
վարդապետութիւնները, որոնք դիմագուրկ ոգու ծնունդ են, օ-
րինակ, սոցիալիզմ, բոլշեւիզմ, կոսմոպոլիտիզմ – մնում են
անմարսելի եւ անհարազատ հայ հոգու համար: Ոգեշունչ էր
Բրիտոններէն եւ հէնց այդ է պատճառը, որ նրա գիրքը
նետուղներէն առաջինը եղաւ հայր:

*

Տարօնականութիւնն է մեր ցեղային նկարագրի յաղթական
գիծը, մեր ցեղի գերագոյն առաքինութիւնը, հայ հոգու յաւի-
տենական խոովքը – նրա անմահութեան տենչը, նրա մեծա-
գործութեան կարօտը, նրա հոգեւոր պայազատութիւնը:

*

Պարտականութեան, հզօրանքի եւ քաջութեան կրօն – ահա
թէ ինչ է նշանակում տարօնականութիւն:

*

Տարօնականութիւն – դա ասել է ճշմարիտ մտաւորականի
եւ տարօնաշունչ ոգամիկի զինակցութիւն՝ յանուն Յեղի եւ
Հայրենիքի:

Դա ասել է յետայսու երկու բան պիտի զբաղեցնէ հայ միտքը,

սիրտը եւ բազուկը – Հայաստանը եւ իր ինքնապաշտպանու-
թիւնը:

*

Հայրենիք պաշտպանել վաղը կարող են նրանք միայն, ո-
րոնք... Մամիկոնեան մեր հրաշունչ ոգամիկներէն կստորեն
ապրել ու գործել միմիայն ա յն բանի համար, որի համար ար-
ժէ մեռնել, եւ մեռնել ա՛յն բանի համար, որի համար արժէր
ապրել:

Յեղի յաւիտենական գէնքը, «Տարօնի արծիւ» քերթ, 1938, թիւ 1-2

*

Պէտք է նաեւ օտար խաթարիչ ազդեցութիւններէն ազատա-
գրել ու կազմակերպել Հայ մտածողութիւնը, այլապէս Հայու-
թիւնը կը մնայ պառակտուած ու ցրուած հոգեբանօրէն, կը
մնա տկար՝ միշտ պատրաստի որս իր երկու թշնամիների –
Հայաստանում՝ իր հարեւանների, Հայաստանից դուրս՝ օտա-
րացման վտանգի համար:

«Յերկ» քերթ, Բուխարեստ, 1938, թիւ 9,
Հատընտիր, 2001 թ.

*

Յեղի եւ Հայրենիքի համար Մամիկոնեանների պէս մեռնել
ուզել ու մեռնել գիտնալ – ահա՛ թէ ինչ ենք մենք անուանում
տարօնականութիւն:

«Տարօնի արծիւ», Սոֆիա, 1938, թիւ 1-2

*

Հայրենիքի համար քաջաբար կռուելու ու մեռնելու ուխ-
տուածութիւնը մենք անուանում ենք տարօնականութիւն:

*

Ի՞նչ է նշանակում, երբ Հայ եկեղեցին սրբացնում է Մամի-
կոնեան ոգին, այդ ոգու կրողներին: Արդեօ՞ք դա միայն երախ-

Վարդան – ահաաաիկ մի անուն՝ աւելի հմայքոյր, աւելի զօրատր, քան մականը Հայաստանի գահը վայելած բոլոր թագակիրների:

Մի անուն – մի ամբողջ դասանանք, մի ուխտ, մի քարոյական իմաստասիրութիւն: Նա Տղմուրի աիւերում դարերին ու սերունդներին իմացեալ մահով անմահանալու ճամփան մարնանչից՝ հրաշունչ Մամիկոնեանը, որն իր արիւնով հասարարեց, թէ չի կարելի մարել այն, որն էութեամբ անմարելի է՝ հայկական ոգին:

տագիտութեան տո՞ւրք է, թէ՞ նաեւ խորագոյն մտահոգութիւն հայրենիքի ապագայի հանդէպ: Սրբացնելով ու յաւերժացնելով Մամիկոնեանների ուխտը՝ եկեղեցին մեր ժողովրդին տուած է ինքնապաշտպանութեան գէնքերից ամենահատուն ու յաղթականը – «մահ գիտեցեալը»:

Հէնց այդ է տարօնականութիւնը:

*

Մեր կեանքում ամէն կեղծիք՝ մի գերեզման է նշմարտութեան համար:

*

Սնամէջ խօսքը վտանգաւոր է անգննադատ ընթերցողի համար:

*

Ճշմարտութիւնը միայն ստութեան հակաթէզը չէ, այլեւ բարին, սրա կերպարանը, գիտակցութիւնը եւ յօժարութիւնը: Իմ խօսքը բարոյական ճշմարտութեան մասին է: Այդ ճշմարտութեամբ է սնուում ժողովուրդների ոգին: Առանց դրան մարդը մնում է անստեղծագործ, պատեհապաշտ, խղճմտանք՝ մեռնել:

*

Եթէ Մամիկոնեաններից մեզ մնացած լինէր միայն Վարդան Զօրավարի ճառը Աւարայրի ճակատամարտից առաջ, եւ դարձեալ կամայի տարօնական ոգու երկրպագուն, պաշտողը:

*

Ոչ թէ հինգերորդ դարում, այլեւ մեր ժամանակներում շատ քիչ ազգերի մէջ գինւորութիւնը յաջողած է մշակել այն բարձր բարոյականը, որով ապրեցին ու գործեցին մեր Մամիկոնեանները – մի հերոսական, որին դժուար թէ դարերը կարողանան նոր բան աւելացնել:

Ոգին է կոում ազգերի նակատագիրը: Փոխուեց մէկը, փոխում է եւ միւսը:

*

Ոգին է վարում, ստեղծագործում, յաղթանակում, «մահում» մահը կոխում», մարտիրոսութեան մղում, առաքինացում, անմահութիւնը նուաճում:

*

Հայրենիքն է ոգու ամենասրբազան թանձրացեալ ստեղծագործութիւնը:

*

Դեռ չէ տեսնուած, որ ոգեսպառ մի ժողովուրդ տեւապէս հայրենիքի տէր դառնա:

*

Սովորեցրէ՛ք հայ մարդուն Մամիկոնեանների անսահման նուիրումով ծառայել հայրենիքին եւ մեռնել նրա համար, եւ դուք կապահովէ՛ք նրա հայրենիքի գոյութիւնն ու անկախութիւնը:

*

Նրբ մի ժողովուրդ վերելքի ու յաղթանակների փոխարէն անվերջ խօսում է վտանգի մասին – հասկացէ՛ք, որ նա ոգեթափ է եղած:

*

Հետեւե՛նք Մամիկոնեաններին, քանզի չկայ ցեղային աւելի մեծ առաքինութիւն, քան ընթանալ ցեղի հոգեւոր առաջնորդների նամբով, եւ քաջութեամբ մեռնել «ի վերայ աշխարհիս մեր եւ ի վերայ ազգիս մեր» – ահա քէ ինչ ենք հասկանում տարօրականութիւն ասելով:

Ինչո՞ւ տարօրականութիւն, «Տարօնի արծիւ»,

*

Ոգի՛ն է իմաստ ու սրբազնութիւն հաղորդում երկրին:

*

Մեր երկրագնդի վրայ, ուխտերից ամենասրբազանը միշտ էլ կնքուած է եղել Աստծոյ եւ հայրենիքի համար: Deo et Patri! Նմաններից է Մամիկոնեան ուխտը:

*

Հայրենիքն է շնորհում մարդուն հպարտանքներից ամենաարդարը, ցաւերից ամենախորը, պաշտամունքներից ամենաանխառնը եւ մահերից ամենասուրբը:

*

Թող հեռու մնայ իր ժողովրդի ղեկավարութիւնից նա, ով մեռնել չգիտէ իր հայրենիքի համար:

*

Ճշմարիտ առաջնորդ կարող է լինել միայն հերոսը: Իսկ հերոս լինել, ասել է՝ յաւիտենարժէ՛ք քաների առջեւ ոչինչ համարել իր կեանքը:

*

Կեանքը հրապարակ է դրել մի քանի մեծ ճշմարտութիւններ: Մեծագոյնը այդ ճշմարտութիւններից ասում է՝ որպեսզի ցեղդ ու հայրենիքդ ապրեն, նրանց համար մեռնելու կամք ունեցիր:

Մեռնելու կամք, «Տարօնի արծիւ», 1937թ.՝ թիւ 7

*

Մի շարք օտար ժողովուրդների նման՝ տկարութեամբ, իմա՛

ցեղութեան բնամար, հայն էլ կարող էր փրկել իր ֆիզիքականը, բայց եօրնիցս փառք իրեն, նա չունեցաւ այդ տկարութիւնը գիտակցօրէն, քէկուզ շատ տեղերում կրաւորական հերոսացումով, նա գոհեց կէսը իր մարմինէն՝ ցեղի էութեան դէմ չմեղանչելու համար:

*

Ով գիտակցարար հոկտեմբերեան բունտը համարում է յեղափոխութիւն, նա հայհոյում, անարգում է պատմութեան ծանօթ բոլոր նշմարիտ յեղափոխութիւնները:

*

Ազգերն իրենց հայրենիքի գոյութիւնը մարդկութեան առջեւ արդարացում են իրենց հերոսների մահով, հերոսներ, որոնց համար մահը յաղթանակ ու յարութիւն է միաժամանակ:

*

Հերոսը – դա յաւիտենականի կրողն ու սպասաւորն է մեր անցաւոր կեանքում:

*

Մարդս հերոսանում է աշխարհի յաղթահարումով, այսինքն՝ երբ յաջողւում է աշխարհին հակադրել իր յաղթական ինքնագիտակցութիւնը՝ դառնալով հող իրրեւ մարմին, պիտի յաւերժանայ որպէս ոգի:

*

Յաղթանակում, հերոսանում է նա, ով իր մէջ բնութիւնը ոգուն ենթարկելու աստիճան գօրաւոր է:

*

Վախը դադարում է, վտանգը տեղի է տալիս, մահը մեռ-

նում է հէնց որ մարդու որդին իր գիտակցութեան ամբողջ գօրութեամբ կրկնում է – ես էլ Աստուծու որդին եմ:

*

Հաշտուելով մահուան գաղափարի հետ՝ մարդս դառնում է եղբայրն ու զինակիցն այն բոլորի, որոնք մարդկային ցեղի պատմութեան բոլոր դարերում եկել ու անցել են մեր աշխարհով իրրեւ լոյսի, հաւատի եւ սուրի հերոսները:

*

Ես յաւիտենականը պիտի շահեմ մի վայրկեանի մէջ: Ահա՛ հերոսական մտածումը, մայրը գերագոյն ուրախութեան: Այսպէ՛ս են հաշւում հերոսները:

«Ազատ Հայաստան», թիւ 2–3, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1943 թ., Բերլին, էջ 8, 18, 22

*

Տեւական սարսափով ու քաղցով ստեղծուեց արեան րեժիմը, որ մի տասնամեակի ընթացքում աւելի տառապացրեց մարդկութեան մի մասը, քան պատմութեան ծանօթ որեւէ մութ եւ բարբարոս հարիւրամեակ:

*

Անկրօն էակը հրաշունչ զինուոր չի դառնա:

*

Ապագան ու յաղթանակը պատկանում են ոչ թէ զանգուածին, այլ ոգուն:

Պատմութեան դատաստանը, Ազատ Հայաստան, թիւ 2–3, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1943 թ., Բերլին, էջ 5–7

*

Ամենասրբազանը խաչերից, միաժամանակ եւ ամենածանրը — դա հակատագիրն է հարազատ ժողովրդի:

Այն կրողին ե՛ւ վա՛շ, ե՛ւ պատիւ եօթնիցս:

Ռազմիկը չի մեռնում, 1955թ. մայիս, Գ.Նժդեհ «Հատընտիր»

*

Մարդկային իմացականութեան դէմ խորապէս մեղանչում է նա, ով իրեն տրուած հրամանը չէ գործադրում ստեղծագործարար:

*

Հայաստանը եւ նշմարտութիւնը — ահա իմ աստուածութիւնները:

*

Պատմութիւն — դա անաւարտ վէպ չէ, այլ՝ չաւարտուած նակատամարտ, եւ էջերը՝ ռազմադաշտեր, որոնք արիւնով եւ ներկում եկող-անցնող սերունդները:

*

Պատմագրել՝ նշանակում է կռուի մտնել ժամանակի հետ՝ բոլի չտալու համար, որ նա մարդկային ազգի անցեալն սպանի:

*

Ժողովրդի անմահութեան կոթո՛ղն է պատմութիւնը:

*

Մասիս քէ Մեսրոպ — հաւատարապէս սրբազան կատարներ, որոնց արուած է գոյութեան քարձունքներում պահել հայ միտն ու հայեացքը:

*

Մասի՛սն է դայեակը հայ հոգու:

*

«Իմ գաւակը չէ նա, ով ինձ համար մեռնելու հրաման չի ադերսում ինձանից», — անխօս ասում է հրաքիսի պէս արքնացած ժողովուրդը: Նման վայրկեաններին նա զօրաւորների մէջ փնտռում է զօրաւորագոյնին եւ նրա ափի մէջ դնում իր հակատագիրը:

Այսպէս է աշխարհ գալիս նշմարիտ առաջնորդը:

*

Կեանքում խղմտանքէս գատ ես նանաչեցի երկու այլ դատաւորների եւս՝ Աստուա՛ծ եւ ժողովո՛ւրդ: Առաջինի դէմ մեղանչեցի, երկրորդի դէմ՝ երբեք:

*

Երկիրը — դա հայրենիքի աշխարհագրական գրահն է: Հայրենիքը — այդ երկիրը մշակող ժողովրդի ոգին է, նրա մշակոյթը:

*

Հայաստան երկիրը հայրենիք դարձրին Մեսրոպի այբուբէնը, Մամիկոնեանների ուխտը, Բագրատունիների շինարարական մեծագործութիւնը:

*

Իբրեւ հասկացութիւն՝ հայրենիքն ընդգրկում է ո՛չ միայն անցեալն ու ներկան, այլեւ՝ գալիքը:

*

Աշխարհակալութիւն — ահա՛ հայրենիքների քշնամի՛ն՝ հարազատ քէ օտար:

*

Խեղագար անձնասպանություն է աշխարհակալությունը, հոգեպանություն:

*

Մարդկային գործերի մէջ հայրենիքի պաշտպանությունն է ամենաարագանը:

Հայրենիքի չափ նուիրական է եւ պատերազմը հայրենական: Հաւաքական աւագակություն եւ սպանություն է այլ կարգի ամէն պատերազմ:

*

Սպանութեան եւ կողոպուտի ելած բանակը կարող է քաջ աւագակներ եւ մարդասպաններ տալ, բայց ո՛չ՝ եւ հերոսներ:

*

Սոցիալապէս որքան արդար՝ այնքան զօրաւոր է հայրենիքը:

*

Ների՛ր, Տէ՛ր, ների՛ր, եթէ մի օր հայրենիքիս օգտակար լինելու համար մեղանչեմ Քո դէմ: Արդար է հայրենիքին ծառայել ամէն ինչով՝ բացի ստորությունից:

*

Մեռիր այնպէ՛ս, որ մահդ էլ ծառայի հայրենիքիդ — ահա՛ իմ դաւանած հայրենասիրությունը:

*

Զատեցէ՛ք նախահայրերի անիւնը հայրենի հողից եւ դուք կունենա՛ք երկիր մշակելի, բնակելի, բայց ո՛չ հայրենիք:

*

Ով չի գերազանցում իր նախորդներին, նա անարգում է նրանց անունը՝ մեղանչելով հոգու զարգացման օրէնքի դէմ:

*

Աչքը կուշտ ժողովուրդ — ահա մի ուրիշը — ամենահայկականը հայու գովելի յատկություններից:

*

Անցորդի՛ն է պատկանում թոնրից հանած հայ շինականի առաջին հացը:

*

Աններելի սխալ է կրօնական կրքով բացատրել հայու հաւատարմությունը քրիստոնէութեան հանդէպ... Տիրապետող գիտակցությունը հայու մէջ վաղուց է, ինչ ազգայինն է, եւ ո՛չ կրօնականը... Նա շատ վաղ հայացրեց քրիստոնէությունը:

Գերազանցն իր տեսակի մէջ — ահա նշմարիտ հայն իրրիւ ոգի եւ կերպար:

*

Ահա մեր նախահայրերը լուսադաւան — Մեծն Ներսէս, Սահակ, Մեսրոպ, ապա՝ հերոսական փառանգը Մամիկոնեան զօրավարների — Մուշեղ, Վարդան, Վահան — կենդանի վահանը Հայաստանի պաշտպանութեան, Աշոտ՝ մարտերի բոցերում՝ Արուերկաթացած, իսկ նոր եւ նորագոյն ժամանակներում՝ Արուվեան, Խրիմեան, Ալիշան, Պատկանեան, Զաւարեան... Վերջապէս, յեղափոխականն ու ռազմիկը միշտ մահապատրաստ, որոնց համար Հայաստանը աստուածություն էր, հայկականությունը՝ կրօն:

*

Հայն իր Վահագնը ուներ — Աստուած՝ քաջութեան: Քաջ եւ քաջապաշտ է նա... Քաջ են, ընդհանրապէս, ոգու ժողովուրդները: Սրանցից է հայը՝ գերազանցօրէն: Հեթանո՛ս հայու քաջությունը չտկարացաւ նաեւ քրիստոնէական Հայաստանում: Սխրագործելու իր տենչանքին զուգահեռ՝ դա ընդունեց արտայայտութեան մի նոր ձեւ եւս — նահատակությունը կամաւոր,

որն իւր խորքի մէջ ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ՝ գիտակցական մահումը Բաջարար անմահանալու ձգտումը:

*

Օտար լծերի տակ երկարօրէն ապրած ժողովուրդներին յատուկ է մի հոգեգիծ, որը հոգեգիտութիւնը անուանում է «սարկական երկիւղ»:

Այդ ամօթալից արատից, այդ չարիքից զերծ է հայ էութիւնը, որովհետեւ օտար իշխանութեանց լուծը կրելով հանդերձ, նա չէ դադարել իրեն զգալ աւելի բարձր իր երկրին բնօրէն տիրողից:

*

Տրդասաներից մինչեւ Մամիկոնեանները, եւ Դաւիթ-Քէզից մինչեւ մի բուռ յեղափոխականներով «Բանկ Օտուման»-ը զրաւող Բաբէէն Սիւնին՝ փաշութիւնը հայու համար եղել է այն, ինչ որ համը պտուղի համար՝ բնօրէն:

*

Հայու համար շինարարութիւնն է գերագոյնը պայքարներից, եւ յաւերժացողը յաղթանակներից:

*

Լուսարա՛դ ժողովուրդ, որն ապրել, պայքարել, շինարարել է գիրքը ձեռքին:

*

Մեր երկրագնդի վրայ երկու ուժեր չեն յոգնում – ժամանակն ու հայր՝ մէկը կործանելով, միւսը՝ վերաշինելով:

Յաւերժանալ շինարարելով, ստեղծագործելով – ահա՛ հայկականը, չափազանց հայկականը:

*

Ճշմարտօրէն ազատ է նա միայն, ով չի զգում բռնութեան առկայութիւնը:

*

Ազատ կարող է լինել հզօրագօր ոգու տէրը միայն:

*

Հոգով տկարների համար մարսելի սնունդ չէ ազատութիւնը:

*

Հոգին – որին մատչելի է ամեն խորք, բարձունք, հորիզոն – հոգի՛ն է բանալին տիեզերքի, բարգմանը բնութեան:

*

Ո՞րն է պատմութեան ամենաուսանելի դասը.

– Ձկորցնել չափի զգացումը, երբ դիպուածը մեր ախոյեանին մեր ձեռքն է յանձնել: Վաղը պատմութիւնը կարող է մեր ախոյեանին կարգել դատաւոր՝ մեզ դատելու համար: Եղի՛ր արդար, արդար եղիր, ֆանգի դա՛ է լավագոյն ֆաղափականութիւնը: Գիտցի՛ր, մեր արդարութիւնից մենք ենք առաջին շահողը: Մեր երկրագնդի վրայ դեռ ոչ ոք չի զղջացել արդար լինելու համար:

Ճշմարտօրէն զօրաւորն է արդար:

Եւ միայն արդարն է ճշմարտօրէն զօրաւոր:

*

Պատմական անձը փարեղէն արձան, փարացած էութիւն չէ, այլ՝ յաւերժաշունչ ոգի:

*

Երկու բան չեմ ներում մարդուն՝ իր ստորութիւնները, որոնցով սնոււմ է իր բարոյական տկարութիւնը, ապա՝ իր տկարութիւնը, որից ծնունդ են առնում իր ստորութիւնները:

✱

Ճշմարտօրէն ազատ է նա, ով ազատ է մահուան երկիւղից:

✱

Թէեւ ամէն ժողովուրդ իր հայրենիքն ունի, մարդկութիւնը, սակայն, դեռ մնում է անհայրենիք:

Մարդկայնութիւնն է մարդկութեան հայրենիքը, որ դեռ գոյութիւն չունի:

✱

Սրբութեան բարձունքներից մինչեւ գոյութեան գոեհը – ասիա ուղիների այն աշխարհը, ուր դեգերում է մարդկային ոգին:

✱

Ինձ տրուած չէ առանց բարոյական զարհուրանքի դիտել մարդուն իր նուաստութեան մէջ:

✱

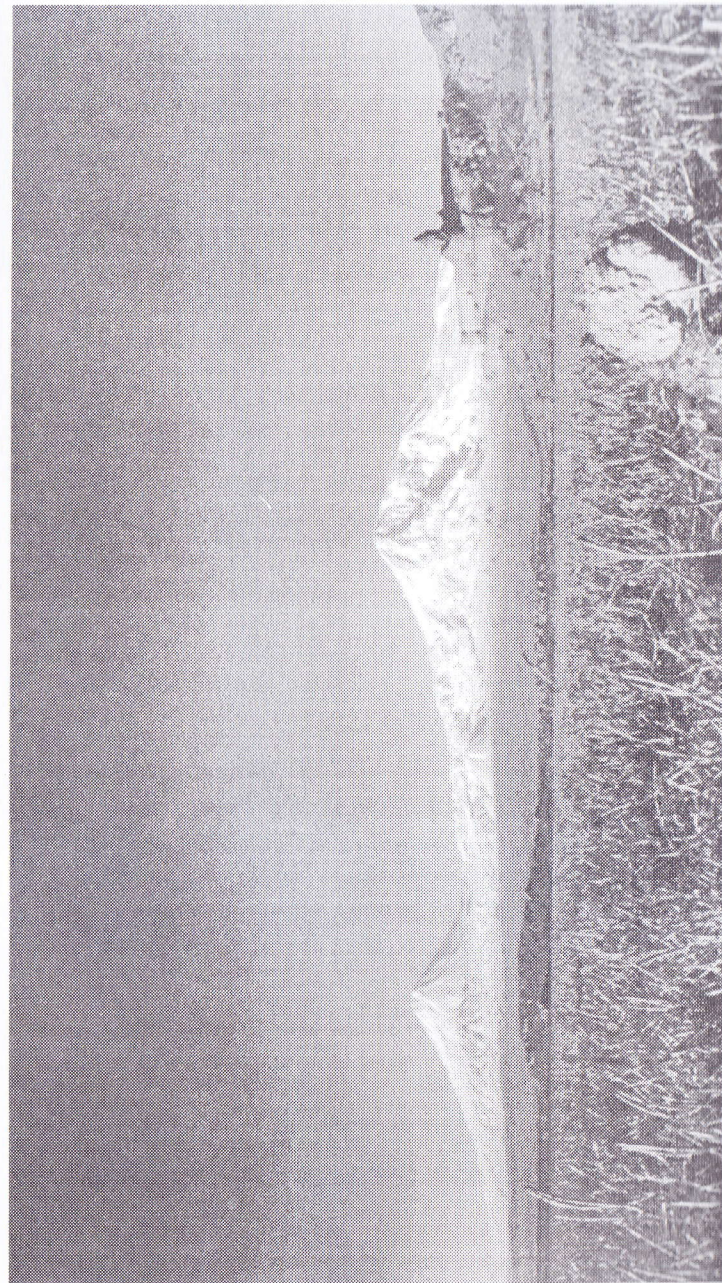
Ես մերժում եմ այն բարոյագուրկ հասկացողութիւնը, թէ հայրենիքի շահը սրբագործում է ամէն միջոց: Ստորութիւնը չի պաղարում ստորութիւն լինելուց եւ այն դէպքում, երբ այն կատարում է անգամ հայրենիքի համար... Ստորութեա՛մբ չեն պաշտպանում Հայրենիքը: Նրան՝ Հայրենիքին, վայել է բարձրօրէն մարդկայինը, ասպետականը, կորովին:

✱

Մեծ պաշտօններն առանց հոգեկան մեծութեան նման են կաւէ անդրիի՝ դրուած ոսկէ պատուանդանի վրայ:

✱

Ես իմ կեանքով հաստատեցի Հերոդոտոսի խօսքը. «Վտանգաւոր է չափից աւելին ցանկանալ»: Ես ուզեցի, որ մեր ցեղի

Արարալը ..., որի տեսիլքն ինձ չի լքում երբեք, որի վեհապանձ պարկերը
նեղիսկեցօրէն տեսնում եմ ամէն առաօր ու իրկում:

(Հարազատներին բանտից յղած 1955թ. նոյեմբերի 1-ի նամակից)

գոյութեան բշնամին հէնց իմ օրով նստի իր հայրենիքի փլատակների վրայ, եւ վայէ՛ նախանձելով եօթնիցս անիրաւունս իմ ժողովրդի նակատագրին:

*

Երիտասարդութիւն, աշխարհի անգերազանցելի գեղեցկութիւնն ես դու, երբ բարձրանպատակ ես:

*

Մարդկութիւնը տառապանքին կը պարտի իր հոգեւոր ողջ մշակոյթը:

*

Անպարտելի է մնում նա, ով մահն է ընտրում իբրեւ առաջնորդ:

*

Կորուստ չկայ տիեզերքում — կայ անդադրում մի շարժ, որի ընթացքում կերպարանափոխուելով հոսում է ամէն ինչ...

Երէ՛ էապէս գոյութիւն ունենար մահը՝ յաւիտենական կորուստի իմաստով, չէ՛ր ապրի մարդկութեան անցեալը, որին կրքնելու կարիք է զգում եկող ու անցնող ամէն սերունդ:

*

Իբրեւ անօր՝ վաղուց է խորտակուել Բեթհովէնը, չկայ նա. կան, սակայն, մնում են նրա ակորդներն աստուածային:

*

Մահ չկա՛յ, կորուստ չկա՛յ տիեզերքում, կայ աստիճանական ոգիացումը նիւթի, ոգու անվերջ զարգացում, կատարելագործում կայ:

*

Ձկա՛յ մահ, կայ անցում մի այլ ոլորտ: Անմե՛ռ է մեզ սկզբնաւորող, մեզ շնչաւորող գօրութիւնը, բանը, ոգին:

*

Մահը տրուած է մարդուն՝ այն յաղթահարելու համար:

*

Միայն կամաւոր նահատակն է բացարձակ ազատութիւն վայելում:

*

Յաղթանակել կուում, նշանակում է մահուան սպառնալիքով իր կամքը պարտադրել հակառակորդին:

*

Թիւն ու տեխնիկան վնասկան դեր են կատարում միայն այն դէպքում, երբ նրանից օգտուում ենք իբրեւ ահաւարութեան միջոցներից: Յաղթանակը օրինաչափօրէն բեւում է այն կողմը, որը յաջողում է աւելի երկար ժամանակ մահուան սարսափի տակ պահել իր հակառակորդին՝ ճգնելով խորտակել նրա դիմադրական ոգին:

Այո՛, ըստ էութեան՝ ռազմավարութիւնն այլ բան չէ, երէ՛ ոչ՝ ահաւարութիւն: Եւ, որովհետեւ մահն է ահացուցիչը՝ մենք բնաւ մեղանչած չենք լինի լեզուի ոգու դէմ, եթէ այսպէս բանաձեւենք ռազմավարութիւնը — հոգեբանօրէն առնուած՝ դա մահաւարութիւն է:

*

Հանճար ու զինւոր էին Կեսարը, Հաննիբալը, Նապոլեոնը: Կատարելատիպ հերոսներ էին Մամիկոնեան Մուշեղ, Վասակ, Վարդան զօրավարները:

Կարելի է ուղղակիան տալանդ, հաննար լինել, բայց եւ այն-
պէս հերոս չլինել:

Հերոսը բարոյական հաննար է, սրտի հաննար, եւ միշտ բա-
ջաւաճ ու մահապատրաստ:

»

Հաննարը դա բանակի ուղեղն է, հերոսը՝ սիրտը:

»

Յաղթանակ կարելի է շահել նաեւ առանց հաննարի, առանց
հերոսի՝ երբէք:

»

Ոգու մարդը — ահա՛ սխրագործելու, մեծագործելու կարող
դեկավարը: Այսպիսին էր նա, ով աշխարհակալ Հռոմի դէմ
ստրուկների առեւտրիւնը շղթայագործեց — Սպարտակը:

Այսպիսին էր Կարթագէնի ամենի գաւակը:

Վերջապէս նա, ով Տղմուտի ավերումը դարերին ու սերունդ-
ներին իմացեալ մահով անմահանալու համբան մատնանշեց՝
հրաշունչ Մամիկոնեանը, որն իր արիւնով հաստատեց, թէ չէ
կարելի մարել այն, որն էութեամբ անմարելի է — հայկական ո-
գին:

»

Ռազմական փառքի կատարները՝ Ալեքսանդր, Հաննիբալ,
Կեսար — այդ հրեղէն անունները գուցէ եւ մնային անծանօթ
աշխարհին, եթէ պարտուած լինէին իրենց առաջին հակառա-
մարտերում:

»

Արդար լինենք, գօրավար, դու՝ եթէ հաննարեղ իսկ լինես,
դու միայն նախապատրաստում ես յաղթանակը. այն շահում է
գիւնդորդ:

Յաղթում եմ, նշանակում է՝ հակառակորդիս գերազանցում
եմ՝ զոհարելութեան մէջ: Ահա՛ ռազմական դոկտրինայի այրն
ու փիլիսոփայութիւնը:

»

Հայը միշտ էլ հերոսագործում է, երբ նրա առաջնորդներին
յաջողում է, կուի ընթացում, հաւաքական սիրտ ստեղծել:

»

Ոգու մեծագործութիւններ կան, որոնց իմաստն ու արժէքը
նշտելու համար բառեր դեռ չկան:

Ոգու, հայ ոգու այդ մեծագործութիւններից էր Աւարայրը:

»

Ահա եւ նրա՛նք՝ ուխտի իմ գերագոյն եղբայրները — նահա-
տակնե՛ր ու հերոսնե՛ր, որոնք մի օր, անկարող աշխարհին ի-
րենց անպատում ողբերգութիւնը ողբալու՝ երանեցին այսպէս.
«Նրանց, որոնք գոռ մարտերի բոցերում իրենց ոգին են պող-
պատում, եւ զարնում իբրեւ պարտականութեան ջահել ա-
ստուածներ, երանի՛»:

Արծուին, բարձունքներում՝ բիրբերն աստղերին, հոգեւարող
արծուին էլ երանի՛:

Եւ առիւծին արձայական, որ մեռնելուց առաջ անապատնե-
րի յաւերժութեանն իր վերջին մոնէշիւնն է խառնում, երի՛ցս ե-
րանի՛»:

»

Ի գէ՛ն:

Որժա՛ն թափ ու թեւ կայ այդ սեղմ՝ խօսմի մէջ:

✱

Մեր հայրենիքի եւ ժողովրդի մեծութիւնը պէտք է չափել ո՛չ
բլ. Հայաստանի օրուայ անձուկ սահմաններով, այլ հայ մտքի
եւ արուեստի ազդեցութեան հորիզոններով: Պատմականօրէն
սովորած՝ մե՛քն է այն ամէնը, որ հայը տուել է աշխարհին:
Մեր ստեղծածը պատմութեան ո՛ր դարում էլ եւ երկրագնդի
ո՛ր կէտի վրայ էլ լինի՝ կը մնա սեփականութիւնը հայ ոգու:

✱

Հայ մտքի եւ բազկի գործերը Հայաստանից դուրս՝ կը մնան
իրրեւ հոգեւոր գաղութներ:

✱

Հայը օտար իշխանութիւնների լուծը կրելով հանդերձ չի
դադարում իրեն զգալ աւելի բարձր իր երկրին բնօրէն
տիրուից:

✱

Աշխատի՛ր, որ խօսքդ լինի համակ լոյս եւ ճշմարտութիւն –
կայծակ, որը զարկելուց առաջ լուսաւորում է առարկաները:

✱

Նա (հայր – Ռ.Հ.) կարող է իր թշնամիներին միայն պար-
տուած տեսնել, բայց ոչ երբեք դժբախտ:

✱

Դերագանցն իր տեսակի մէջ – ահա՛ ճշմարիտ հայն իբրեւ
ոգի եւ կերպար:

✱

Կորցնելով սրբութեան զգացումը՝ մարդն անխուսափելիօ-
րէն դառնում է շնական եւ մարդատես:

✱

Մահուան դէմ յաղթանակելով է նուանում կեանքը, սպ-
րեցւում հայրենիքը: Այսպիսին էին իրենց կեանքն ու մահը
հայրենիքին ծառայեցնող Մամիկոնեանները – իմացեալ մա-
հուան կեսարները. նրանք, որոնց համար ռազմարուեստը մա-
հարուեստ էր, այսինքն՝ մահուան դէմ յաղթական կանգնելիս,
մահի՛ց էլ զօրաւոր հանդիսանալու արուեստ. նրանք, որոնց
նակատներից աւելի արժանաւորը մեր աշխարհում՝ դեռ չէ
շօշափել դափնին...

✱

Յոռետեսութի՞ւն – ո՛չ, ո՛չ, անտեղի է դա մարդկութեան ա-
պագայի նկատմամբ, քանի որ մարդը ինքնամշակմամբ կա-
րող է Սոկրատ դառնալ: Ոգու սոկրատեան մշակոյթ – ահա՛ քէ
ինչի կարիք ունի մերօրեայ աշխարհը:

✱

Հաննիքալ – ոգու հսկա՛յ, որի ռազմական հանճարը, փառքն
ու անձնական դժբախտութիւնը հաւասարապէս մեծ եղան, ո-
րը, սակայն, իր մեծ հայրենասիրութեան արժանի հայրենիքի
չունեցա՛ւ – քե՛զ, հռոմասա՛ստ հերոս, իմ սխանչացումը քե՛զ...

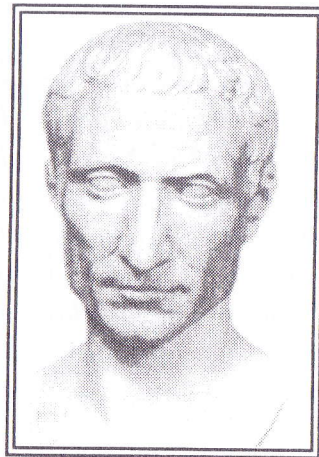
✱

Հայոց պատմութեան մէջ Մամիկոնեաններին է պատկա-
նում առաջին ուխտի պատիւը: Ուխտն է Վարդանների դի-
ցազնութեան աղբիւրը: Ուխտ ունէր Կարթագէնի ամեհի գաւա-
կը, եւ նա դարձաւ Հռոմը սարսափեցնող Հաննիքալ: Ուխ-
տուածներն են յաղթում մահուան եւ նրան ծառայեցնում
կեանքին:

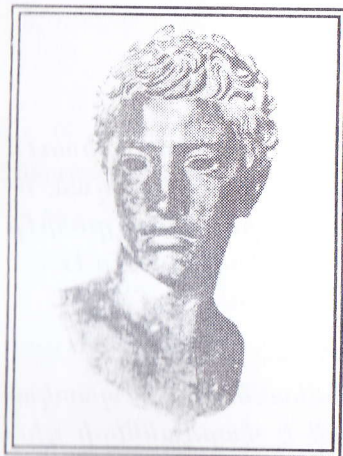

Ալեքսանդր Մակեդոնացի

Ռազմական փառքի կարարները՝ Ալեքսանդր, Հաննիբալ, Կեսար – այդ հրեղեն անունները գուցե եւ մնային անմասնօր աշխարհին, եթէ պարսրոսած լինէին իրենց առաջին նակարամարտերում:

Յուլիոս Կեսար

Հաննիբալ... Ոգու հսկայ, որի ռազմական համարը, փառքն ու անչնական դժբախտությունը հասարակացն անձ էրան...

Էնդ հռոմասաւր հերոս, իմ սրանչացունը քեզ:

Նապոլեոն

✱

Ես յանախ մտովի կայցելեմ մեր հին ու նորագոյն ռազմավայրերը, մեր պարտութեան ու յաջողութեան պատմաոճներն ինձ համար պարզելու ցանկութեամբ: Ես գտել եմ, որ այն բոլոր դէպքերում, երբ Ներսէս Մեծի նման մէկը «բարձրացել է լեռը», երբ մեր ցեղը լարել է իր բովանդակ ուժերը եւ չի տկարացել հոգով, մինչեւ որ տեղի կտար թշնամին – միշտ էլ յաղթութեան դիցուհին իր ոսկէ մատներով պսակադրել է հայ զինուորի նակատը:

Իսկ երբ չի գտնուել պարթեւատիպ առաջնորդը, որ կարողանա լարուած պահել ժողովրդի ուժերը, պարտութիւնն ու ամօթն են եղել հայ զօրքի բաժինը:

Բանտային գրառումներ, 1955թ.,
Գարեգին Նժդեհ, Յատընտիր

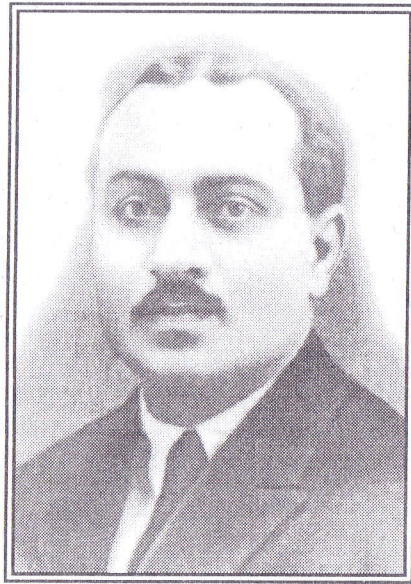
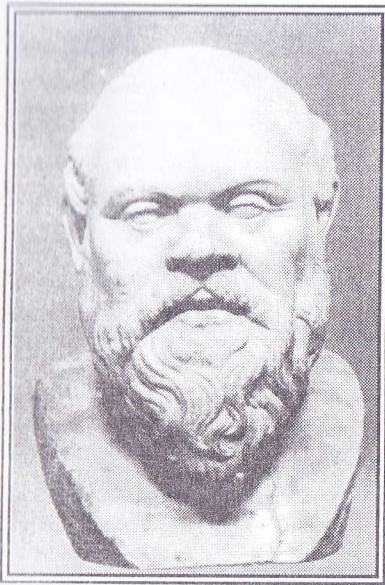
✱

Կրելով կնիքը Հայաստանի բնութեան ու պատմութեան՝ հա՛յ եմ ես: Մտածումով ու ապրումներով, սակայն ես մարդ եմ, համամարդ:

Ես ընկերն եմ անիրաւուածի, եղբայրը՝ հալածողի, եւ զինակիցը՝ բեւեռէ-բեւեռ աւելի արդար աշխարհի համար մարտնչողների: Դաւանանքս է – մարդկայնութի՛ւն՝ աւելի՛ մարդկայնութիւն:

✱

Սո՛ւրբ, քէ՞ գրիչը: Թէ՛ մէկը եւ քէ՛ միւսը – ես սիրեցի եւ գործածեցի երկուսն էլ: Սակայն դուրս երկրնտրանքի առջեւ՝ ես պիտի նախընտրէի առաջինը, քանզի լինում են ժամանակներ, երբ գրիչը, խօսքը, ճշմարտութիւնն իրենց նամական հարթելու համար կարիք են զգում՝ սրի: Սիրում եմ՝ սուրբ հայոց արքայի, որը «գետին չընկաւ», այլ իբրեւ հրեղեն կանրեղ, մնաց կախած – Սեպուհ լեռների վրայ եւ պատմութեան աննասող գիշերներին հայու դարաւոր նամական լուսաւորեց:

Սովորաբար սկսուեց գոյութիւնը ինքնավար անհատի, անչի: Մտքի եւ հոգու Հերակլէս – աշուպիսին եղաւ նա իբրեւ իմաստասէր: Եղանակները եղաւ իր միակ զէնքը, անխռովութիւնը – դիրքը՝ անգրոհելի, անառիկ: Եղաւ աներկիւղ, երբ պէտք էր Արեւիքի բռնատրւներին շանթել: Եւ, նոյնքան անյողորդ, երբ հարկ էր խուժանավարների կեղծիքին սովոր ամբոխներին ճշմարտութիւններէն դառնագոյնն ասել:

»

– Ամէն մարդ իր տեսանելի կամ աներևոյր դաստիարակիչն ունի, որի դերն ու ազդեցութիւնն իր նկատմամբ շարունակուում է մինչեւ գերեզման:

Մէկի փոխարէն՝ ես երկուսն ունեցաւ – Մամիկոնեաններն ու Մասիսը: Առաջիններն ինձ Հայրենիքի համար մեռնելու տենչներ շնչեցին: Երկրորդը՝ սէ՛ր դէպի հոգեւոր բարձունքներ:

»

Դարե՛ր, դարե՛ր են անցել, եւ իմ Էութեան մէջ դեռ որոտում, դղրդում է Վարդանի աւարայրեան խօսքը՝ ուղղուած հայոց բանակին. «Վախը թերահաւատութեան նշան է. Մահն ընդունենք ուրախ սրտով»:

»

Մեռիր այնպէս, որ մահդ էլ ծառայի հայրենիքի: Ահա իմ դաւանած հայրենասիրութիւնը:

»

Յեղն է մեր ապաւէնը: Դա այն խորախորհուրդ ուժն է, որ Նպատ լեռան վրայ լարւած պահեց Մեծ Պարթեւի երկնարար թափուկները, մինչեւ որ հայերը յաղթեցին:

Անճապկայութիւն, Գարեգին Նժդեհ,
Հատընտիր, 1955թ., մայիս

»

Աւելի լաւ է հայ մարդը համր լինի, քան օտարախօս:

»

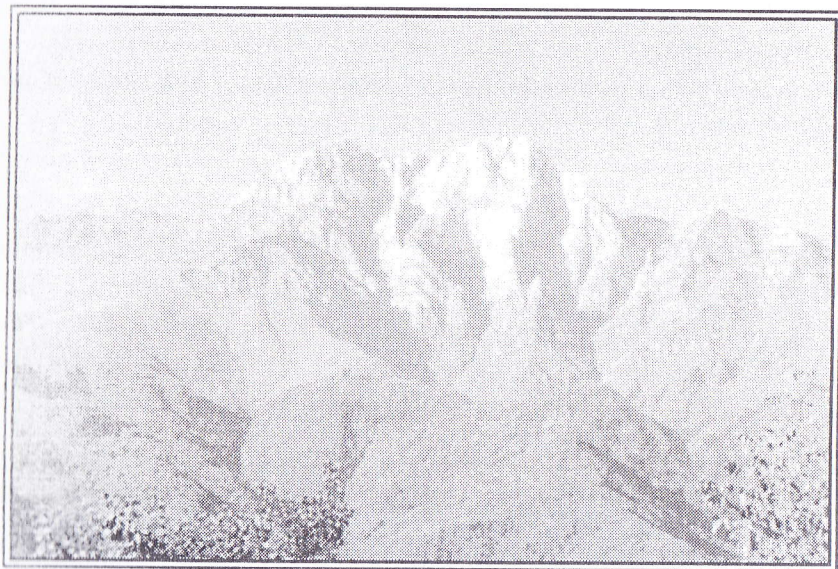
Ես անչափ զարմանում եմ, երբ հանդիպում եմ անտաղանց հայի:

Զանազան աշխատութիւններից

այլի եւ օգնութեան պիտի փութայ իր հայրենի աշխարհին եւ
անկրկնաբարար Բոբանակները առաջնորդէ:

Զինուոր գաւակի՝ Նժդեհ, 1937թ., Սոֆիա

«Նախիջեւան» պարբերաթերթ, 2000թ., թիւ 15

Խուստուփ լեռը

Հախագրդ մի կրորիւր Խուստուփից: Որքան յանախ, որքան շար
ուայիս սեզ ու սեւ ամպերով ծածկուած սարին, այնքան շուր կը գալ, կը
հասնի փրկութիւնդ: Ուրբի, գէնը ձեռքիդ, կազմ ու պարտաւոր ինչ
սպասիր Խուստուփից:

(Թուրք առ Գափանեցուց, 1920 թ. սեպտ. 17, հոկտ. 5)

Գարեգին Նժդեհի կեանքի ու գործունէութեան ժամանակագրութիւնը (կենսատարեգրութիւն)

1886 թ. յունուարի 20 (նոր տոմարով յունուարի 7)* <i>փետրվари 2</i>	Ծնունդ
մօտ 1894–1895 թթ.	ուսումնառութիւն Կզնուտի ծխական դպրոցում
1896 թ.	հայկական դպրոցները փակուելու պատճառով սովորել է նորաբաց պետա- կան (ռուսական) ծխական դպրոցում
մօտ 1896–1902 թթ.	սովորել է Նախիջեւանի «բարձրագոյն տարրական» կոչւող եօթնամեայ ռուսա- կան դպրոցում
մօտ 1902–1903 թթ.	սովորել է Թիֆլիսի ռուսական գիմնա- զիայում
մօտ 1903–1904 թթ.	ուսանել է Պետերբուրգի համալսարանի իրաւաբանութեան բաժնում
1906–1907 թթ.	սովորել է նախ Դ.Յ.Դ. հիմնած՝ Սոֆիայի պահեստի սպայից Կնեաժեւոյի, ապա Սոֆիայի ռազմական վարժարաններում
1907 թ. յուլիս	Նժդեհի ծածկանուան անդրանիկ յիշա- տակութիւնը
1907 թ.	վերադարձել է Կովկաս՝ Սերաստացի «Մուրատի հայդուկային խմբի հետ Դա- յաստան անցնելու համար»: Ընդունուել է Դ.Յ.Դ. շարքերը

* Ռուսաստանը նոր տոմարին անցաւ 1918 թ. յունուարի 1-ից: Այստեղ եւ
ամենուր, մինչեւ 1918 թ. յունուարի 1-ը տեղի ունեցած իրադարձութիւնները նշուած
են հին տոմարով, 1918 թ. յունուարի 1-ից յետոյ տեղի ունեցածները՝ նոր տոմարով:

1907թ. նոյեմբեր - 1908 թ. օգոստոս	որպէս սպայ ուղարկուելով Պարսկաստան՝ մասնակցել է պարսկական յեղափոխութեանը
1908 թ. օգոստոսի վերջ	վերադարձել է հայրենի գիւղ, տեղում կազմակերպել Յ.Յ.Դ. խումբ
1908 թ. սեպտեմբերի 6	ցարական իշխանութիւնների կողմից վերին Ազա գիւղում ծերբակալում, արգելափակում է Ջուղայում
1909թ. ապրիլ – 1910 թ.	եղել է Նախիջեւանի բանտում
1909 թ.	իրեն ծօնում է «Արագի ափին ծնած ընկեր» տողով սկսուող երգը
1910 թ. հոկտեմբերի կեսից մինչեւ առնուազն հոկտեմբերի 22-ը	հարցաքննուել է Նովոչերկասկի բանտում, այնուհետեւ կարճ ժամանակով՝ նաեւ Պետերբուրգի բանտում
1912թ. փետրուարի 23-25	Պետերբուրգում լսում է ՀՀԴ գործի՝ Նժդեհին վերաբերող մասը
մօտ 1912 թ. մարտ	ազատում է բանտից, անցնում Բուլղարիա
1912 թ. սեպտեմբերի 23	անդամագրւում է բուլղար կամաւորական բանակին
1912 թ. հոկտեմբերի 2	բուլղար բանակի կամաւորական միաւորման հրամանատարից հրաման է ստանում հայ կամաւորներից կազմել հայկական վաշտ
1912 թ. հոկտեմբերի 8	կազմում է հայ կամաւորների 229 հոգի-անոցվաշտը, որը յետագայում համալրւում է եւս 42 կամաւորներով (ներառեալ Գ.Նժդեհն ու Անդրանիկը)

1912 թ. հոկտեմբերի 8	Սոֆիայի հայոց եկեղեցում հայ կամաւորների դրօշը օծելու արարողութեան ժամանակ ծառ է արտասանում, որը վերջացնում է հետեւեալ խօսքերով՝ «Մեր դրօշակի առաջին օծումը կատարուեց այստեղ, եկեղեցական արարողութեամբ, իսկ երկրորդ եւ իսկական օծումը կը կատարուի կռւի դաշտում, քնդանօթների եւ հրացանների նուազի տակ»
1912 թ. հոկտեմբերի 20	պաշտօնական հրամանով նշանակւում է «Երկրորդ (հայկական)» վաշտի հրամանատար
1912 թ. նոյեմբերի 4	հայկական վաշտի հետ հերոսանում է Ուզուն Համիդլերի կռուին, ուր արտասանում է իր ոգեշունչ ճառերից մէկը
1912 թ. նոյեմբերի 15 Մեհրանլի գիւղ	Անդրանիկի ու հայ կամաւորական վաշտի հետ կատարում է մեծ սխրագործութիւն՝ վճռելով ծակատամարտի յաղթական ելքը։ Բուլղարական կամաւորական բանակը թուրքերից գերի է վերցնում 10 հազար զինւոր, 242 սպայ, երեք զնդաւետ, մէկ փաշայ
1912 թ., հաւանաբար նոյեմբերի 16	Մեհրանլիի յաղթանակի առթիւ Ռոտութօ քաղաքի, հայոց եկեղեցում կազմակերպուած արարողութեան ժամանակ պարգեւատրւում է «Սպայական քաջութեան խաչ»-ով, արտասանում յուզիչ մի ճառ
1912 թ., հաւանաբար դեկտեմբեր ամսի վերջից	կարգւում է մակեդոնացիներից բաղկացած կամաւորական վաշտի հրամանատար
1913 թ. հաւանաբար ամառ	Սոֆիայում նշանւում է Էփիմէ Սուքիասեանի հետ

- 1913 թ. հաւանաբար աշուն մեկնում է Ռումինիա
- 1914 թ. հոկտեմբերի սկիզբ Անդրանիկի եւ բազմաթիւ կամաւորների հետ ժամանում է Թիֆլիս
- 1914 թ. հոկտեմբերի 13 Զօրագնդի հրամանատարի օգնականի պաշտօնով անդամագրւում է հայկական կամաւորութեանը
- 1915 թ. սկիզբ ռուսական հրամանատարութիւնը շեշտում է Նժդէհի քաջութիւնն ու հրամանատարական բացառիկ ունակութիւնները
- 1915 թ. ապրիլի 15 300 հոգիանոց ջոկատով միացել է կամաւորական 2-րդ գնդին, նշանակուել հրամանատար Դրօյի օգնական:
- 1915 թ. մայիսի 2 Բերկրիի կիրճում ցուցաբերած արտասուոր խիզախութեան ու քաջութեան համար ներկայացուել է սբ Վլադիմիրի 3-րդ աստիճանի շքանշանի
- 1915 թ. մայիսի 5 Շէյխ-Կարայի ճակատամարտում դրսևորած անօրինակ քաջութեան համար ներկայացւում է Աննայի 4-րդ աստիճանի շքանշանի
- 1915 թ. մայիսի 6 կամաւորական 2-րդ գնդի հետ մտնում է Վան
- 1915 թ. ապրիլի 27 - 1915 թ. յունիսի 8 մասնակցել է Վանի նահանգի Գեաւա-րաշի, Բերկրիի, Շատախի, Մոկսի, Սպարկերտի եւ այլ վայրերի արշա-ւանքներին ու ճակատամարտերին
- 1915 թ. յուլիսի 19 Ռուսական հրամանատարութիւնը պող-պորուչիկ Նժդէհին շնորհում է պորուչի-կի աստիճան

1916 թ. մայիսի 14

1916 թ. յուլիսի 23,
յուլիսի 251917 թ. մայիսի 3-ի
դրութեամբ

1917 թ. վերջ

1917 թ.

1917 թ. մայիսի 14

1917 թ. յունիսի 1

Որպէս հրամանատարի օգնական, տեղափոխուել է հայկական կամաւորա-կան 1-ին խումբ, որի հրամանատարն այդ ժամանակ Սմբատն էր

Զօրավար Նազարբէկեանի ջոկատի կազմում մասնակցել է մարտերին՝ Մագրեադի կիրճում ցուցաբերած «առանձնայատուկ հերոսութեան» եւ «անօրինակ սառնասրտութեան ու ան-վեհերութեան համար» ներկայացուել Գեորգիեւեան 3-րդ եւ 2-րդ աստիճանի խաչերի

եղել է Ալեքսանդրապոլի (Գիւմրի) գոր-ծադիր կոմիտէի անդամ եւ քաղաքային կոմիսար

երբ Ռուսաստան նահանջող ռուսական զօրքը թալանում էր Ալեքսանդրապոլի (Գիւմրի) բերդի գէնքն ու զինամթերքը, իր շուրջ հաւաքելով մօտ 60 ուսանող-ների, ռուսներից գրաւում է բերդը, զի-նամթերքը յանձնում հայոց զօրքերին

Գիւմրիում հրատարակում է ազատա-մարտի հերոսներին նուիրած իր արձակ գեղօցների հաւաքածոն՝ «Դաշնակցու-թեան պանթէոն» վերնագրով

ընտրուել է Դ.Յ. Դաշնակցութեան Գիւմ-րիի Կեդրոնական կոմիտէի անդամ

Գիւմրիի գոտանների համար դասախօ-սութիւն է կարդացել, որից յետոյ ամ-բողջ դաիլիճը անդամագրուել է Դ.Յ. Դաշնակցութեանը, եւ հէնց դաիլիճում էլ հիմնուել է Դ.Յ. Դաշնակցութեան Գիւմ-

- րիի «Աշուղ» կառույցը, որի մէջ մտել են բազմաթիւ նշանաւոր գուսաններ
- 1917 թ. յունիսի 9
- Գողթանի Վերին Ազա գիւղում վարել է Վերին Ազայի, Ներքին Ազայի ու Դեր գիւղերի ընդհանուր ժողովը՝ քնակչութեանը կոչ անելով կազմակերպուել ու պատրաստուել ինքնապաշտպանութեան
- 1917 թ. յունիսի 19
- նոյնաման ժողով է անցկացրել Ազայի ծխական դպրոցում
- 1917 թ. յունիսի 29
- նոյնաման ժողով է գումարել նաեւ Զուղայում
- 1917 թ. աշուն
- ընտրուել է 1917 թ. սեպտեմբերի 29-ից հոկտեմբերի 13-ը Թիֆլիսում կայացած Հայոց ազգային համախորհրդակցութեան 228 պատգամաւորներից մէկը, ապա՝ Աբրահամ Գիւլխանդանեանի, Արսէն Շահնազեանի, Դրոյի, Ռուբէն Տէր-Սինասեանի ու այլոց հետ ընդգրկուել «Ճակատի պահպանութեան եւ վտանգուած վայրերի ապահովութեան» 15-հոգիանոց յանձնաժողովում
- 1918 թ. յունուարի 30
- ելոյթ է ունեցել Երեւանի քաղաքային դահլիճում նախիջեւանցիների ու գողթանցիների գումարած ժողովում
- 1918 թ.
- Շերամի* համահեղինակութեամբ Երեւանում տպագրում է «Զօրաշարժային կանոնադրութիւն» գրքոյկը՝ նուիրուած «հայ քաջարի զինւորներին»

* Յեղափոխական գործիչ, Զ.Յ.Գ. անդամ, վաշտապետ, մասնակցել է Վանի, Շատախի, Սոկսի եւ այլ վայրերի ազատագրմանը, մինչ այդ՝ պարսկական սահմանադրական պայքարի ժամանակ եղել է Եփրեմ խանի խմբապետներից: Մահացել է 1933թ. նոյեմբերի 18-ին, հաւանաբար Թեհրանում:

1917–1918 թթ.

1918 թ. մայիս

1918 թ. մայիսի 24–25

1918 թ. դեկտեմբերի 20

1919 թ. փետրուար–
օգոստոս

1919 թ. մարտ

1919 թ. օգոստոսի 5

շրջելով հայկական բազմաթիւ գիւղեր ու բնակավայրեր, ժողովրդին հաւարում էր եկեղեցիների բակերում, ազդեցիկ ու սրտաբուխ ճառերով կոչ անում ինքնապաշտպանութեան

Հայաստանի անկախութեան նախօրեակին վարել է Ալաջայի կռիւները, որոնցով կարելիութիւն է ընծեռել էրգրում – Սարիղամիշ – Ղարսէն նահանջող հայկական զօրամասերին՝ անկորուստ անցնելու Ալեքսանդրապոլ

ճակատ յարդարելու նախաձեռնութիւնը վերցնելով ձեռքը՝ ոգեշնչել ու վարել է Ղարաքիլիսայի ճակատամարտը, վիրաւորուել, ներկայացուել ամենաբարձր քաջութեան շքանշանի

օգնութեան է հասնում մինչեւ Դաւալու (Արարատ) նահանջած հայկական զօրքին, կռուի ամբողջ նախաձեռնութիւնը վերցնում է ձեռքը, փրկում հայոց բանակի երրորդ գունդը, ճնշում Վեդիի թրքութեան ապստամբութիւնները, անօրինակ խիզախութեան համար պարգեւատրուում Վաղիմիրի 3-րդ աստիճանի շքանշանով

ծառայել է հայոց բանակում, մասնակցել տարբեր կռիւների

նշանակւում է Գառնիի գումարտակի հրամանատար

ՀՀ զինւորական նախարարը թիվ 3 հրամանով Նժդեհին շնորհում է կապիտանի կոչում

1919 թ. սեպտեմբերի 4 337 Բիւրոյի միջնորդութեամբ եւ իր խնդրանքով 33 կառավարութիւնը նրան Ղազար Քոչարեանի (Քաչալ Ղազար) հետ ուղարկում է Զանգեզուր՝ Գողթան անցնելու առաջադրանքով: Նժդեհը Զանգեզուր է մտնում 180 սուինով

1919 թ. սեպտեմբերի առաջին կէս Զանգեզուրի տեղական իշխանութիւնների խնդրանքով կապիտան Նժդեհը ստանձնում է Կապանի, Արեւիքի (Գեւու-ազ, Մեղրի) եւ Գողթանի(բոլորը միասին անուանակոչում է **Կապարգողթ**) ընդ-հանուր եւ Սիւնեաց հարաւ-արեւելեան ռազմաճակատի հրամանատարութիւնը

1919 թ. հոկտեմբեր վերացնում է Գողթանը Գեւուազին կա-պող թաթարական սեպը

1919 թ. դեկտեմբեր Գեղուաձորում վնասագերծում է 32 թա-թարական գիւղեր, որոնք պատուհաս էին դարձել Գեւուազի, Ղափանի ու Գող-թանի համար

1919 թ. դեկտեմբեր 1-8 Զանգեզուրեան զօրքերի Շարուրի գոր-ծողութեան ժամանակ անձամբ առաջ-նորդելով վաշտերը՝ գրոհում է թուր-քերի գրաւած բարձունքները եւ նպաս-տում ընդհանուր յաջողութիւններին, որի շնորհիւ վնասագերծւում են 30 թա-թարական գիւղեր, եւ բացւում է Գորիս-Ղափան խճուղին

1920 թ. փետրուարի 14 Զանգեզուրեան ուժերի գերագոյն զլխաւոր հրամանտար, զօրավար Ղա-զարովը Նժդեհին շնորհում է փոխ-գնդապետի աստիճան՝ 33 կառավա-րութեանը միջնորդելով նրան շնորհել գնդապետի աստիճան

1920 թ. մարտի 20

1920 թ. մարտի 25

1920 թ. ապրիլի 1-4

1920 թ. ապրիլի 6

1920 թ. ապրիլի 13

1919 թ. դեկտեմբեր – 1920 թ. ապրիլ

սկսում է Գողթանին օգնելու երկրորդ («Պատանակրաց») արշաւանքը, որի ընթացքում ազատագրում է Գողթանի հայկական գիւղերը, գրաւում Գողթանի բոլոր թաթարական բնակավայրերը՝ բացի Եայջիից եւ Դաստակից

Գուժկանները երկու նամակ են րերում Գողթան խնդրելով օգնութեան փութա՝ Կապարգողթը թուրք-թաթար-բոլշեիկ գրաւումից փրկելու համար: Յետաձգե-լով Ազուլիսների եւ Օրդուբադի (Որդու-ար) գրաւումը՝ շտապ վերադառնում է Ղափան

սկսում է հակայարձակումը: Զէյվայից (այժմ Դաւիթ Բէկ) սկսած՝ թշնամու նտ է շարտում Դարթիգի եւ Սուսանի բար-ձունքներից, մաքրում Որոտանի թաթա-րաբնակ գիւղերը, գրաւում 80-ից աւելի գիւղեր

վարում է Ասկիւլումի ճակատամարտը, գրաւում գիւղը եւ շրջակայ բարձունք-ները

ջախջախելով Զիբրայէի թաթարներից ու Դարադադի պարսիկներից օգնութիւն ստացած թշնամու գերակշռող ուժերը՝ մաքրում է նաեւ Զաւնդուրի (Բարթադ) շրջանը

կազմակերպում է Օխսիի, Գեղուաձորի, Շուռնուխի, Ասկիւլումի, Զաւնդուրի եւ այլ վայրերի փառահեղ յաղթանակները՝ մեծ մասամբ անձամբ ղեկավարելով կռիւները

1920 թ. մօտաւորապէս ապրիլ – մայիս	ՀՀ կառավարութիւնը նրան շնորհում է գնդապետի աստիճան	խորհրդային իշխանութիւնները Նժդեհին առաջարկում են Սիւնիքը յայտարարել խորհրդային, ստանձնել 11-րդ բանակի հրամանատարութիւնը
1920 թ. օգոստոսի 25	Կապանի Կաւարտ գիւղի եկեղեցում հիմնում է «Դաւիթբէկեան ուխտերը», որոնց ռազմակոչն էր՝ «Յանուն հայրենիքի՝ Դաւիթբէկաբար»: Օծում է «Ղափանի, Գեղուազի, Գողթանի ու Բաղաբերդի ռազմական ուժերի դիկտատոր-հրամանատար»	Զանգեզուրեան ուժերի հրամանատար Ե ա պ ո ն ի միջոցով բռնաբերւում ազատագրում, Սիւնիքին է միացնում Վայոց Ձորը, ջարդում է Արեւիքի վրայ յարձակուած թշնամուն, հպատակեցնում է Բարգուշատի թաթարներին
1920 թ. դեկտեմբերի 25	Տաթևի 1-ին համագումարում հռչակում է «Ինքնավար Սիւնիքը», Զանգեզուրը ժամանակաւորապէս յայտարարում է ինքնավար: Համագումարը Նժդեհին «հրաւիրում է որպէս «Սիւնեաց սպարապետ», ինքապաշտպանութեան ամբողջ ղեկավարութիւնը յանձնում նրան	Գորիսի սբ Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցում օծում է Նժդեհի սպարապետական գօտին եւեռագոյնը: «Սիւնիքի կառավարութիւնը ժողովրդի անունով յանձնեց սպարապետին Ազատ Սիւնիքի եռագոյն դրօշակը, անոր հետ իրեն յանձնեց եւ [Զանգեզուր-Կապարգողթի] քաղաքական բախտը»
1920 թ. սեպտեմբերի 6-ից 1920 թ. նոյեմբերի 21	Ղափանի Կալեր գիւղից սկսելով Զանգեզուրի ազատամարտը՝ երկրամասը մաքրում է ռուսերուրք զաւթիչներից, ըստ էութեան շարքից հանում ռուսական 11-րդ Կարմիր բանակը՝ ոչնչացնելով մօտ 12 հազար, գերեվարելով չորս հազարից աւելի ռուսերուրք զինուոր ու սպայ	Թեւանին օգնութեան ուղարկած Գորիսի հրամանատար Տէր-Պետրոսեանի միջոցով ազատագրում է Դիզակը եւ Արցախի մեծ մասը
1921 թ. յունուարի 25	11-րդ բանակի հրամանատարին ուղղած «բաց նամակում» սովետներից պահանջում է Հայաստանի բանտերից ազատել կուսակցական ու ազգային գործիչներին, քեմալականների կողմից գրաւուած հայկական տարածքները մաքրել, հրաժարուել Զանգեզուրի հալութեան մէջ քայքայիչ գործունեութիւն կատարելուց	Տաթևի 2-րդ համագումարը հռչակեց Լեռնահայաստանի Հանրապետութիւնը, Նժդեհին շնորհեց զօրավարի աստիճան, պարգևատրեց «Խուստուփեան արծիւ» երկաթ շքանշանով եւ ընտրեց Լեռնահայաստանի վարչապետ, արտգործնախարար ու զինուորական նախարար
		Գորիսում հրատարակում է իր զինուորներին յղած «Խուստուփեան կանչեր» հրամանների ժողովածուն
	1921 թ. փետրուարի 2-5	
	1921 թ. փետրուարի 15-17	
	1921 թ. փետրուարի 21	
	1921 թ. փետրուարի 28 – մարտի 8	
	1921 թ. ապրիլի 26	
	1921 թ.	

1921 թ. մայիսի 31 – յունիսի 1–ը	Գործիսում կայացած՝ «Հայրենիքի փրկութեան կոմիտէի» եւ Լեռնահայաս- տանի Հանրապետութեան համատեղ նիստը յունիսի 1-ին Լեռնահայաստանը յայտարարեց Հայաստան, Վրացեան ընտրուեց վարչապետ, Նժդեհը՝ «գին- ւորական նախարար»:	1925 թ. յունուարի 17	Դաշնակցութեան մէջ Բոստոնի «Հայրենիք» ամսագրում (հոկտեմբեր-նոյեմբեր) հրատարակում է «Հայ-բօլշեւիկեան կոիւները», «Ինչո՞ւ պայքարեց Լեռնահայաս- տանը», «Լեռնահայաստանի գոյամարտը» յօդուածաշարը
1921 թ. յունիսի 7	Նամակ է յղում Խորհրդային Հայաստա- նի ղեկավարութեանը՝ Սիւնիքը պար- պելու դիմաց պահանջելով Լեռնահա- յաստանի (Զանգեզուր, Լեռնային Ղա- րաբաղ, Գողթան, Վայոց ձոր) միացումը Խորհրդային Հայաստանին	1924 թ.	Կահիրէում լոյս է ընծայում «Էջեր իմ օրագրէն» աշխատութիւնը
1921 թ. յուլիսի 9	Հայաստանի Յեղկոմի կողմից Լեռնա- հայաստանը Հայաստանի կազմում թողնելու պաշտօնական յայտարարու- թիւնը մամուլում հրապարակուելուց յե- տոյ, համոզուելով, որ Զանգեզուրը մնալու է Խորհրդային Հայաստանի կազմում, անցնում է Արաքսը, պատ- սպարուում նախ՝ Սուժամբարում, ապա՝ Թեհրանում	1925 թ.	ընտրում է Հ.Յ.Դ. Բալկանեան Կեդրո- նական կոմիտէի անդամ
1921 թ. յուլիսի 24 – սեպտեմբերի 28	Թաւրիզում կանգնում է Հ.Յ.Դ. դատա- կան ատենանի առաջ՝ մեղադրուելով Սիւնիքը բօլշեւիկներին յանձնելու եւ այլ մեղքերի մէջ: Դատական ատենանը առաջարկում է Նժդեհին հեռացնել Դաշ- նակցութիւնից	1925 թ.	Բոստոնի «Հայրենիք» ամսագրում տպագրում է «Ազատ Սիւնիք» յօդուածաշարը
1922 թ.	Կոստանդնուպոլսի վրայով ժամանում է Սոֆիա, մշտական բնակութիւն հաստա- տում Ցար Բորիսի փ. թիւ 92 տանը	1926 թ.	Բուլղարիայի Դաշնակցական կազմա- կերպութիւնը բաժանում է Նժդեհի եւ Բիւրոյի կողմնակիցների միջեւ
1923 թ. ապրիլի 7 – մայիսի 19, 1924 թ. նոյեմբերի 17 –	Հ.Յ.Դաշնակցութեան Վիեննայի Խորհր- դաժողովը, ապա Հ.Յ.Դ. 10-րդ ընդհա- նուր ժողովը Նժդեհին վերականգնում է	1926, 1941, 1943 թ.	այցելել է Ռումինիա
		1927 թ.	Սալոնիկում լոյս է ընծայում «Որդիների պայքարը հայրերի դէմ» աշխատութիւնը
		1929 թ.	Բէյրութում լոյս է տեսնում «Բաց նա- մակներ հայ մտաւորականութեան» աշխատութիւնը
		1932 թ. վերջ	ԱՄՆ մեկնելուց առաջ երկու ամիս գտնուել է Փարիզում, մասնակցել Հ.Յ.Դ. ընդհանուր ժողովին
		1932 թ.	Սոֆիայում հրատարակում է «Յեղի ո-

գու շարժը» աշխատութիւնը եղել է ԱՄՆ-ում: 1933 թ. յունուարի 14-ին հիմնել է Յ.Յ.Դ. Ցեղակրօն ուխտերը, յուլիսի 16-ին նախագահել Ցեղակրօն ուխտերի առաջին համագումարը: Ոգեշնչել ու ամրացրել է ԱՄՆ Յ.Յ.Դ. թոյլ գործող կոմիտէները, հիմնել նորերը, վերակազմաւորել խարխուլած մասնաճիւղերը, աշխատել **«Կարմիր խաչի»** կառոյցներում

1933 թ. սկզբից
1934 թ. օգոստոս

1934 թ. օգոստոս

1935 թ.

1935 թ.

1937 թ.

1937 թ.

1937 թ.

1937 թ.

1937 թ.

մասնակցել է Յ.Յ.Դ. Ամերիկայի շրջանի 41-րդ պատգամաւորական ժողովին

ամուսնանում է իր նշանածի՝ Էփիմէ Սուքիասեանի հետ

Սոֆիայում լոյս է տեսնում **«Ամերիկահայութիւնը – Ցեղը եւ իր տականքը»** աշխատութիւնը

Ռուբէնի հետ հաշտեցնելու նպատակով Յ.Յ.Դ. Բիւրոն նրան հրաւիրում է Կահիրէ, ուր մնում է մօտ երկու ամիս

Սոֆիայում լոյս է ընծայում **«Իմ պատասխանը»** աշխատութիւնը

իր բուլղարացի բարեկամների միջոցով կապ է հաստատում գերմանացիների հետ՝ այդ երկրի ռազմական ու հետախուզական մարմիններին ներշնչելով պատերազմի բռնկման դէպքում յարձակուել Թուրքիայի վրայ

հեռացւում է Յ.Յ.Դ. շարքերից

Հայկ Ասատրեանի հետ հիմնում է **«Ռազմիկ»** թերթը

1938 թ.

1938 թ. ապրիլ

1938 թ. սեպտեմբերի 3–5

1939 թ.

1942 թ.

1942 թ.

1942 թ. դեկտեմբերի 15

1943 թ.

Յ.Յ.Դ. 13-րդ ընդհանուր ժողովը նրան արտաքսում է կուսակցութիւնից

Հ. Ասատրեանի ու Ն.Աստուածատուրեանի հետ հիմնում է **«Տարօնի Արծիւ»** շաբաթաթերթը, որով պաշտօնապէս սկսում է տարօնական շարժումը

ԱՄՆ Օհայոյի նահանգի Էքընք քաղաքում կայացած Տարօն - Տուրուքերան հայրենակցական միութեան համագումարը վաւերացնում ու հաստատում է տարօնական շարժումը

Երկրորդ աշխարհամարտը բռնկուելուց յետոյ նամակ է յղում Յ.Յ.Դ. Գերագոյն մարմին՝ իր կարողութիւնները դաշնակցութեան տրամադրութեան տակ դնելու առաջարկով

կազմակերպում է **«Հայաստանը եւ Հայերը»** գերմաներէն ժողովածոյի լոյս ընծայումը, որով հակահարուած է տրւում հայերին ոչ արիական ժողովուրդների շարքը դասող քարոզչութեանը

հիմնում է **«Բուլղարա-հայկական կոմիտէն»**, ընտրւում կոմիտէի փոխնախագահ

դառնում է Հայոց Ազգային խորհրդի եօթ անդամներից մէկը եւ Ազգային խորհրդի **«Ազատ Հայաստան»** պաշտօնաթերթի փոխսմբագիրը

Սոֆիայում հիմնում եւ գլխավորում է **«Ռուսահայերի բարեգործական եղբայրութիւն»** հասարակական կազմակերպութիւնը

1942–43 թթ.

Հայաստանի ազատությունն ու անկախությունը վերականգնելու խնդրի շուրջ համագործակցում է գերման ռազմական իշխանությունների եւ հետախուզական կառույցների հետ

1944 թ. սեպտեմբերի 9

մամակ է յղում Բուլղարիա մտած 3–րդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատարին՝ Թուրքիայի դէմ սովետների ձեռնարկելիք ռազմական գործողություններին իր ծառայությունները մատուցելու առաջարկով

1944 թ. հոկտեմբերի 10

յայտարարելով, թէ իբր Նժդեհը իր առաջարկները ԽՍՀՄ բարձրագույն ղեկավարութեանը պէտք է ներկայացնի անձամբ, խորհրդային հակահետախուզական ՍՍԵՐՇ կառույցի կողմից օդանավով Բուխարեստի վրայով հասցում է Մոսկուա, նետում է Լիբեանկա բանտը

1944 թ. հոկտեմբերի 11

նրա հետ զրուցում է ԽՍՀՄ Պետանվտանգութեան ժողկոմը

1944 թ. հոկտեմբերի 12

բանտում կատարում է Նժդեհի առաջին հարցաքննությունը

1945 թ.

Սոֆիայից Պաւլիկէնի են արքորում ընտանիքին՝ տիկին Էփիմէին, ութնամեայ որդեգիր զաւակին՝ Վրէժ-Սուքիասին եւ զոքանչին

1946 թ. նոյեմբերի 6

Մոսկուայի բանտից տեղափոխում են Երեւանի բանտ

1946 թ. նոյեմբերի 15

Երեւանում կայանում է նրա առաջին հարցաքննությունը

1947 թ. դեկտեմբերի 20

հարցաքննում է վերջին անգամ դատապարտում է 25 տարուայ բանտարկութեան

1948 թ. ապրիլի 24

1948 թ. օգոստոսի սկզբից
1952 թ. մարտի 6

գտնուել է Վլադիմիրի բանտում

1952 թ. մարտի 16 –
1953 թ. ամառ

գտնուել է Երեւանի բանտում

1953 թ. ամառ

Վլադիմիր տանելուց առաջ Մոնումենտի բարձունքից (ուր այսօր գտնուում է Խորհրդային Հայաստանի 50-ամեակի կորուղը) Նժդեհին ցոյց են տալիս Երեւանը

1953 թ. ամառ –
1954 թ. սեպտեմբեր

դարձեալ գտնուել է Վլադիմիրի բանտում

1954 թ. սեպտեմբեր –
1955 թ. սեպտեմբեր

գտնուել է Տաշքենդի բանտում, ապա՝ բանտային հիւանդանոցում

1955 թ. սեպտեմբերի 12

վերադարձուել է Վլադիմիրի բանտ

1955 թ. դեկտեմբերի 21

Վլադիմիրի բանտում կնքել է մահկանացուն

1955 թ. դեկտեմբերի մօտ
25

եղբայրը՝ Լեւոն Տէր-Յարութիւնեանը, Վլադիմիրի բանտին կից գերեզմանատանը կատարում է Նժդեհի յուղարկաւորությունը

1983 թ. օգոստոսի 31

հայ մի խումբ մտաւորականների նախաձեռնութեամբ Նժդեհի աճիւնը Վլադիմիրից գաղտնի փոխադրում է Երեւան

1983 թ. հոկտեմբերի 7

նոյն անձինք աճիւնից մի մասունք (ողնաշարի ողերից մէկը) ամփոփում են Խուստուփի լանջին՝ «Կոզնի» կոչւող աղբիւրի մօտ

1987 թ.

աճիւնը ամփոփուում է Վայքի սբ. Աստու-
ածածին (Սպիտակաւոր) եկեղեցու պա-
տի տակ

1989 թ. յունիսի 17

Նժդեհի շիրմին դրւում է տապանաքար

1989 թ. նոյեմբերի 25

աճիւնին կանգնեցւում է նաեւ խաչքար

2000 թ. սեպտեմբերի 29

Ազգային միասնութեան ուխտի գործա-
դիր մարմնի եւ Նախիջեւանահայոց Ազ-
գային խորհրդի միացեալ նիստը կազ-
մում է Նժդեհի ծննդեան 115 եւ Լեռնա-
հայաստանի Հանրապետութեան
հռչակման 80-ամեակները տօնելու
հասարակական յանձնաժողով

2000 թ. դեկտեմբերի 21

յանձնաժողովի նախաձեռնութեամբ ՀՀ
ԳԱ ակադեմիայում առաջին անգամ
նշւում է Գ.Նժդեհի մահուան 45-ամեա-
կը, անցկացւում նրա կեանքի ու գործու-
նէութեանը վերաբերող առաջին գիտա-
ժողովը հայրենիքում: Ստաւորականու-
թիւնը նոյն օրը հիմնում է Նժդեհի ծննդե-
ան 115 եւ Լեռնահայաստանի Հանրա-
պետութեան հռչակման 80-ամեայ յոբե-
լեանները նշելու համահայկական հա-
սարակական յանձնաժողով

2001 թ. փետրուարի վերջ

ՀՀ կառավարութիւնը կազմում է Գ.Նժդե-
հի ծննդեան 115 եւ Լեռնահայաստանի
հռչակման 80-ամեակները նշելու կա-
ռավարական յանձնաժողով

2001 թ. ապրիլի 28

ՀՀ կառավարութիւնը առաջին անգամ
նշւում է Գ.Նժդեհի 115 եւ Լեռնահայաս-
տանի Հանրապետութեան 80-ամեակ-
ները

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մուտք	3
Ասոյթներ	13
Գարեգին Նժդեհի կենսատարեգրութիւնը	77

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՅ

Ասոյթներ, կեանքի ու գործունեության ժամանակագրություն
(Կենսատարեգրություն)

Խմբագիր՝ ՌՈՒԶԱՆ ԹՈՐՈՍԵԱՆ
Գեղագրություն՝ ԺԻՐԱՅՐ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆՑ-ԿԱՆԱՅԵԱՆՑԻ
Համակարգչային շարուածքը՝ ԱՐՓԻՆԷ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆԻ
Սրբագրիչ՝ ԱԶԱՏՈՒՅԻ ՍԱՅԱԿԵԱՆ

Տպագրութիւնը՝ օֆսէթ: Չափսը՝ 60x84/16: Թուղթը՝ օֆսէթ:

Ծաւալը՝ 6 տպ.մ.: Տպաքանակը՝ 5000:

Գինը՝ 400 դրամ:

ՆԱԽԱՐԱՐ հրատարակչություն: